

15 JANUARI 2015

INVLOED VAN AARDBEVINGEN OP ONDERNEMERSCHAP IN EEMSMOND

EEN ANALYSE VAN ECONOMISCH RESILIENCE

Bastijn Kocks
s1715275

Begeleiders:
MSc. M.M. Bakema
MSc. G. van Campenhout
Prof. dr. D. Strijker

Inhoud

Samenvatting	3
Hoofdstuk 1: Inleiding.....	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Probleemstelling	4
1.2.1 Onderzoeksvraag	5
1.3 Conceptueel model.....	5
1.4 Opbouw.....	6
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader.....	7
2.1 Aardbevingen en krimp.....	7
2.2 Resilience	7
2.2.1 Engineering resilience	8
2.2.2 Ecologische resilience	9
2.2.3 Evolutionaire resilience.....	9
2.2.4 Evolutionaire resilience en de notie van pad-afhankelijkheid en lock-in	9
2.2.5 Evolutionaire aard van resilience.....	9
2.2.6 Factoren die bijdragen aan resilience	10
2.2.7 Indicatoren van impact en resilience	11
2.3 Ondernemerschap	11
2.3.1 Ondernemerschap als aanpassend mechanisme	11
2.4.2 Startups.....	11
2.4 Beleid	12
Samengevat.....	12
Hoofdstuk 3: Methodologie.....	14
3.1 Mixed-methods aanpak	14
3.2 Primaire dataverzameling: ondernemers in de gemeente Eemsmond.....	14
3.3 Secundaire dataverzameling: beleid en cijfers	15
3.3.1 Economisch beleid in het aardbevingsgebied.....	15
3.3.2 Economische cijfers.....	16
3.4 Data verwerking en analyse	17
3.5 Ethiek	17
Hoofdstuk 4: Resultaten	18
4.1 Economisch stimuleringsbeleid	18

4.1.1 Beleidsmaatregelen	20
4.1.2 Concluderend	20
4.2 Ondernemers	21
4.2.1 Attitudes en gedrag tegenover aardbevingen	22
4.2.2 Attitudes en gedrag tegenover beleid	23
4.2.3 Gedrag en attitudes op gebied van ondernemerschap	24
4.2.4 Concluderend	24
4.3 Economische ontwikkelingen	24
4.3.1 Werkgelegenheid en werkloosheid	25
4.3.2 Bruto regionaal product.....	28
4.3.3 Bedrijvendemografie	29
4.3.4 Startups	30
4.3.5 Concluderend	31
Hoofdstuk 5: Conclusie	32
Reflectie	33
Bronnen.....	34
Bijlagen.....	37

Samenvatting

In dit onderzoek wordt gekeken naar de impact van aardbevingen op ondernemerschap in de gemeente Eemsmond en de invloed die deze heeft op de economische resiliënce van de gemeente. Hierbij worden het economische stimuleringsbeleid voortkomend uit de aardbevingsproblematiek, de percepties en het gedrag ten aanzien van aardbevingen van enkele ondernemers in de gemeente Eemsmond en de economische ontwikkelingen van de gemeente Eemsmond in de afgelopen jaren in beschouwing genomen.

“Welke invloed heeft de aardbevingsproblematiek, met aardbevingen enerzijds en stimuleringsbeleid anderzijds, op ondernemerschap in Eemsmond en hoe draagt ondernemerschap bij aan de economische resiliënce van het gebied?” is de hoofdvraag waarop dit onderzoek is gebaseerd.

Het theoretisch kader wordt gevormd door de begrippen economische resiliënce en ondernemerschap. Economische resiliënce wordt geïnterpreteerd als het vermogen van het economische systeem om zich aan te passen aan de veranderende omstandigheden die de aardbevingsproblematiek biedt, met enerzijds de impact van aardbevingen en anderzijds het economische stimuleringsbeleid. Ondernemerschap speelt hierbij een belangrijke rol als aanpassend mechanisme.

Om een beeld te vormen van de impact van de aardbevingsproblematiek op de economie van de gemeente Eemsmond wordt er naar drie dingen gekeken: ondernemerschap op microniveau, ondernemerschap op macroniveau en het economische stimuleringsbeleid van de Economic Board Groningen. Daarom is gekozen voor een mixed-methods manier van onderzoek.

Een documentanalyse van het stimuleringsbeleid moet uitwijzen op welke manier dit stimuleringsbeleid de economie wil stimuleren en hoe dit bijdraagt aan de economische resiliënce van het gebied. Daarna bieden diepte-interviews met enkele ondernemers in het gebied een inzicht in de invloed van aardbevingsproblematiek op ondernemerschap op microniveau. Op macroniveau wordt er aan de hand van de factoren werkgelegenheid, werkloosheid, vestigingen en startups gekeken of er sprake is van impact van de aardbevingsproblematiek.

Op gebied van beleid zijn de belangrijkste resultaten dat het economische stimuleringsbeleid stuurt op evolutionaire resiliënce, waarbij het creëren van netwerken binnen en tussen sectoren in het bedrijfsleven, onderwijsinstellingen en overheid, samen met financiering en informatieverschaffing de belangrijkste middelen tot het versterken van het economische systeem zijn. Ondernemerschap krijgt hierin een uitvoerende rol toebedeeld.

De geïnterviewde ondernemers geven te kennen zich niet te laten beperken door het voorkomen van aardbevingen in het gebied. Actief ondernemerschap en durven investeren is volgens hen de sleutel tot succesvol ondernemen in het gebied. De rol die de overheidsinvestering daarbij speelt is ambigu: enerzijds geven deze ondernemers aan niet goed op de hoogte te zijn van beleid, anderzijds heeft het merendeel van deze ondernemers in het verleden gebruik gemaakt van regelingen uit overheidsbeleid. Ondanks dat meerdere van deze ondernemers in het verleden gebruik hebben gemaakt van overheidsgelden, wordt investering door de overheid door hen niet als voordelig ervaren, markt gestuurde en bottom-up oplossingen zijn volgens hen levensvatbaarder.

In de economische ontwikkelingen van de gemeente Eemsmond valt geen duidelijke impact van aardbevingen te bemerken; ontwikkelingen in Eemsmond laten over het algemeen hetzelfde verloop zien als de ontwikkelingen op provinciaal en landelijk niveau, waarbij Eemsmond op enkele factoren, zoals bruto regionaal product en werkgelegenheid, zelfs beter scoort. Wat dat betreft kan gezegd worden dat Eemsmond economisch resiliënt is tegen het voorkomen van aardbevingen. Wel wordt duidelijk dat de activiteiten op het gebied van vervoer, energie en chemie in de Eemshaven een grote rol spelen in deze cijfers. De grote afhankelijkheid van deze activiteiten en de kans van ‘lock-in’ door deze activiteiten kan op langere termijn de resiliënce schaden.

Door verbindingen tussen deze sterke sectoren te stimuleren en nieuwe producten en activiteiten voortkomend uit deze samenwerking te steunen, kan het beleid van de Economic Board de kans op ‘lock-in’ verminderen. Op deze wijze kan het beleid bijdragen aan de evolutionaire resiliënce van de gemeente Eemsmond. Het lijkt echter nog te vroeg om hier al impact van te kunnen waarnemen in de economische ontwikkelingen.

Hoofdstuk 1: Inleiding

Waarom zou je een bedrijf beginnen of voortzetten in een gebied waar aardbevingen voorkomen en krimp een gegeven is? Vanuit economisch rationalisme kan verondersteld worden dat aardbevingen negatief zijn voor de economie van het gebied, maar is er daadwerkelijk sprake van merkbare impact? Dit inleidende hoofdstuk vertelt hoe deze vraag tot een probleemstelling leidt waar dit onderzoek op is gebaseerd. Het conceptuele model geeft schematisch weer hoe verschillende factoren in deze probleemstelling in relatie tot elkaar staan.

1.1 Aanleiding

Noordoost-Groningen is een krimpgebied, een krimpgebied waar tevens aardbevingen plaatsvinden, veroorzaakt door gasboringen. Zowel de aardbevingen als de krimp hebben verre gaande economische en sociale gevolgen voor het gebied.

Krimp houdt in dat de bevolkingsomvang in een gebied afneemt, voor noordoost-Groningen geldt dat dit nu gaande is en de prognose is dat dit tot proces tot ongeveer 2040 door blijft gaan (Haartsen & Venhorst, 2010), de gemeente Eemsmond is een van gebieden waar krimp het sterkst voorkomt (Team Midterm Review Bevolkingsdaling 2014). Krimp gaat verder dan afname van de bevolkingsomvang alleen, krimp behelst tevens cumulatieve problematiek wat betreft economische structuur, arbeidsmarkt, woningmarkt, leefbaarheid en geografische ligging (Team Midterm Review Bevolkingsdaling, 2014).

Tussen 1986 en 2013 zijn er in Noordoost-Groningen ongeveer duizend kleine aardbevingen geregistreerd (KNMI, 2013) De schade veroorzaakt door aardbevingen is groot, in economische zin, maar ook in de zin van sociale impact. Sociale impact verschilt van emotionele schade, verlies van vertrouwen in de toekomst, verlies van vertrouwen in de overheid, tot ergernis onder burgers zelf (Verlinde, 2014).

De economische schade bestaat, naast de directe schade aan woningen en vastgoed, uit schade door het toenemen van onzekerheid en een negatief aangetast toekomstperspectief; voor zowel mensen als voor bedrijven is het minder aantrekkelijk om zich in Noordoost-Groningen te vestigen.

De gevolgen van de aardbevingen in combinatie met krimp bieden een somber vooruitzicht voor het gebied, er gaan meer aardbevingen plaatsvinden en de prognose is dat de krimp voortzet. Om het vertrouwen van de burgers terug te winnen en een positieve impuls aan de economie in het gebied te geven, wordt er nu zo'n 97,5 miljoen euro (Economic Board Groningen, 2014) beschikbaar gemaakt.

De vraag is in hoeverre dit de economie in het gebied beïnvloedt; of het economische systeem schade ondervindt, of dat het systeem 'resilient' is en geen negatieve impact ondervindt van de aardbevingen. Daarnaast is het interessant om te zien of er met behulp van het stimuleringsbeleid 'van de nood een deugd gemaakt kan worden' en de aardbevingsproblematiek de economie in het gebied juist kan versterken.

1.2 Probleemstelling

De aardbevingsproblematiek, met daarbij krimp, confronteert heel Noordoost-Groningen met een reeks grote uitdagingen. Er is sprake van schade, onzekerheid, het woongenot staat onder druk, voorzieningen staan onder druk en de arbeidsmarkt kent problemen. Samenhangende factoren die een negatieve invloed hebben op de leefbaarheid, de economie en het vestigingsklimaat van het gebied. Voor dit onderzoek is gekozen om de geografische scope te leggen op de gemeente Eemsmond: een gemeente liggend in het aardbevingsgebied, met een voornamelijk ruraal karakter, maar met in de Eemshaven sterk ontwikkelende activiteiten op het gebied van vervoer, energie en chemie.

De vraag is welke impact aardbevingen daadwerkelijk hebben op de economie van het gebied en hoe het economische systeem deze impact absorbeert of verwerkt. Het verwerken van een verstoring past bij het begrip 'resilience'. Hoewel resilience over het algemeen wordt uitgelegd als de veerkracht om te herstellen na een

plotseling disruptieve gebeurtenis, zoals een crisis of een ramp, zouden we het vermogen van een regio om zich aan te passen aan de negatieve impacts van krimp en aardbevingen ook kunnen zien als resilience.

Ondernemerschap kan een cruciale rol spelen in de economische resilience van een gebied, wanneer nieuwe en bestaande ondernemers het vermogen tonen tot aanpassing aan de nieuwe omstandigheden, blijven werkgelegenheid, levendigheid en leefbaarheid behouden (Williams & Vorley, 2014).

De uitdaging om het gebied economisch levendig en ook leefbaar te houden weerklinkt ook zeer duidelijk in overheidsbeleid: middels het economisch stimuleringsbeleid wil de overheid de veronderstelde negatieve impacts van aardbevingen minimaliseren en door investeren en stimuleren zelfs om te zetten naar kansen (Het Rijk, 2014). De vraag is of en hoe ondernemers zich laten beïnvloeden door aardbevingen en krimp aan de ene kant en het stimulerende beleid aan de andere kant.

1.2.1 Onderzoeksvraag

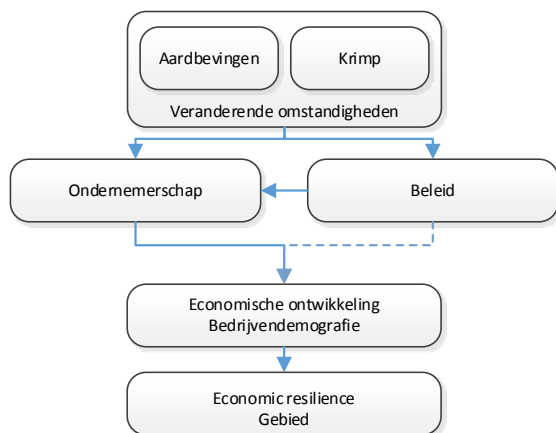
“Welke invloed heeft de aardbevingsproblematiek, met aardbevingen enerzijds en stimuleringsbeleid anderzijds, op ondernemerschap in Eemsmond en hoe draagt ondernemerschap bij aan de resilience van het gebied?”

- Hoe is de economische situatie in het gebied en hoe heeft de economische situatie zich de afgelopen jaren ontwikkeld?
- Hoe tracht het beleid ondernemerschap te stimuleren en te sturen op resilience?
- Hoe gaan ondernemers om met de aardbevingsproblematiek en het beleid?

Door het beantwoorden van deze vragen middels een mixed-methods aanpak biedt dit onderzoek een inzicht in de ontwikkeling van de economie van de gemeente Eemsmonds, of daarin impact van de aardbevingen te zien is, hoe stimuleringsbeleid de economische ontwikkelingen wil beïnvloeden en of daar van al impact te bemerken is. Aan de hand van bevindingen op het gebied van het stimuleringsbeleid en de economische ontwikkelingen wordt een uitspraak gedaan over de economische resilience van de gemeente Eemsmond.

1.3 Conceptueel model

Figuur 1. Conceptueel model.

De gemeente Eemsmond heeft te maken met veranderende omstandigheden door aardbevingen en krimp, verondersteld wordt dat deze verschijnselen een overwegend negatieve impact hebben op het economische klimaat en daarmee op ondernemerschap. Echter kan ondernemerschap voor het economische systeem ook als aanpassend mechanisme functioneren, waardoor de uiteindelijke negatieve impact op de economie meevalt.

De aardbevingsproblematiek heeft ook impact op de kant van beleid. Het stimuleringsbeleid beoogt de negatieve impacts van aardbevingen te minimaliseren en wil nieuwe kansen creëren voor een sterkere economie in het aardbevingsgebied. Het beleid wil ondernemerschap stimuleren en steunen om zo de economie te versterken. Ondernemerschap is dan het mechanisme dat leidt tot resultaat van het stimuleringsbeleid.

De economische ontwikkeling van de regio bestaat uit het individuele gedrag van alle ondernemers en bedrijven. De impact van aardbevingen op het gedrag van ondernemers beïnvloedt op deze manier de ontwikkeling van de regio. De mate waarin het systeem impact ondervindt van de veranderende omstandigheden en zich eventueel aanpast aan deze veranderende omstandigheden zegt iets over de economische resilience van het gebied.

1.4 Opbouw

Na dit inleidende hoofdstuk wordt in hoofdstuk twee het theoretisch kader besproken, waarin de belangrijkste theorieën en denkrichtingen op het gebied van economische ontwikkeling onder invloed van verstoringen door gebeurtenissen of processen uitgelegd worden. Er wordt besproken welke rol ondernemerschap hierbij speelt en welke invloed beleid hier op heeft. Na het theoretisch kader volgt het hoofdstuk waarin de methodologie gegeven wordt, met daarin de keuze voor onderzoekstechniek, methode van dataverzameling en een analyse-schema. In het hoofdstuk resultaten wordt elk van de drie methoden van dataverzameling besproken en wordt per onderdeel beoordeeld wat deze bevindingen zeggen over de resilience van het gebied. Daarna wordt het onderzoek afgesloten door de conclusies, waarin uit het samenvoegen van de drie onderdelen een uitspraak gedaan wordt over de economische resilience van de gemeente Eemsmond. Aan het einde zullen de literatuurlijst en bijlage met relevante figuren, kaarten en data volgen.

Hoofdstuk 2: Theoretisch kader

Dit hoofdstuk behandelt de concepten die relevant zijn voor dit onderzoek: Aardbevingen en krimp beïnvloeden de economische situatie in de regio, het absorberende en het aanpassende vermogen van het economische systeem om dit soort verstoringen te verwerken wordt uitgelegd als resilience. Een economisch systeem bestaat uit de ondernemers en de bedrijven in het gebied, zij spelen een belangrijke rol in dit absorberende en aanpassende vermogen. De overheid wil middels beleid de impact van aardbevingen en krimp minimaliseren en stuurt zodoende op resilience.

2.1 Aardbevingen en krimp

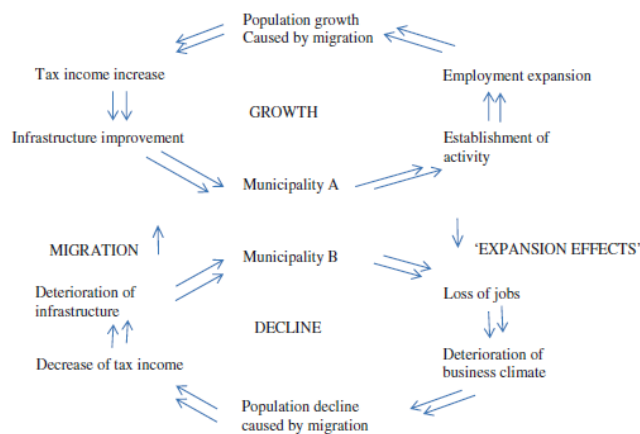
Krimp en aardbevingen zijn beide processen waarvan verondersteld wordt dat ze een negatieve impact hebben op het economische klimaat van een plaats of regio. Krimp is het afnemen van de bevolking, maar het proces gaat verder dan bevolkingsafname alleen, het behelst tevens cumulatieve problematiek wat betreft economische structuur, arbeidsmarkt, woningmarkt, leefbaarheid en geografische ligging (Grenzen aan de krimp, 2014).

Krimp vindt zijn oorsprong voornamelijk in een lager geboortecijfer en in migratie: aan de ene kant worden er minder kinderen geboren en aan de andere kant zijn het voornamelijk de jongeren die uit-migreren. Deze processen leiden tot vergrijzing en ontgroening (Eck et al., 2013).

Dit proces leidt tot minder arbeidsmogelijkheden, minder winkel- en zorgvoorzieningen (Haartsen & Venhorst, 2010). Sociale voorzieningen komen onder druk te staan door een krimpende arbeidsmarkt, afnemende koopkracht en teruglopende belastinginkomsten. Ook de arbeidsmarkt verslechtert doordat de beroepsbevolking steeds verder verouderd (Borsch-Supan, 2002).

Deze processen op zichzelf zijn zelfversterkend van aard en verslechteren vestigingsplaatsfactoren voor zowel personen als voor bedrijven. Aardbevingen doen daar nog een schep bovenop. Aardbevingen zorgen voor risico's, onzekerheid, verminderd woonplezier, verminderde leefbaarheid en een verslechterd imago van het gebied. Doordat de processen van krimp zichzelf versterken is er sprake van een multiplier effect (Team Midterm Review Bevolkingsdaling, 2014). De cumulatieve problematiek rond krimp laat zich goed illustreren met door het cumulatieve causatie model van Myrdal (1957) zoals dat in figuur 2 is weergegeven.

Figuur 2. Myrdal's cumulatieve causatie in groei en krimp (Hospers & Reverda, 2015).

2.2 Resilience

Hoe plaatsen en regio's omgaan met, en herstellen van rampen of versturende factoren wordt resilience genoemd. Het woord resilience komt van het latijnse 'resilio', wat letterlijk betekent 'terugspringen' of 'terugveren'. Hoe

regionale en lokale economieën reageren op en zich aanpassen aan versturende gebeurtenissen of processen, kan beïnvloeden hoe ze zich verder ontwikkelen; daarmee is resilience een zeer relevant begrip in het verklaren van patronen van (ongelijke)regionale ontwikkeling (Simmie & Martin, 2010). Het begrip resilience wint dan ook sterk aan populariteit de afgelopen jaren onder academici en beleidsmakers (Bristow, 2010).

Ondanks dat resilience inmiddels een populair en veel besproken onderwerp is binnen de wetenschap, wordt ook erkent dat het een enigszins ‘fuzzy’ begrip is (Davies, 2011; Martin, 2012) met verschillende opvattingen over wat resilience is. Het verschil van opvatting bestaat aan de ene kant uit de ‘engineering view’ met hun ‘bounce-back’ opvatting, waar uitgegaan wordt van een evenwicht waarin een systeem zich bevindt en waar een systeem naar wederkeert na een verstoring (Pendall et al., 2010). Resilience betekent hierin de snelheid waarmee een systeem terugkeert naar zijn oude staat van evenwicht.

Aan de andere kant vinden we de ‘ecological view’, waarbij uitgegaan wordt van meerdere staten van evenwicht, waar een verstoring een systeem van de ene staat van evenwicht naar een nieuwe staat van evenwicht, een nieuwe structuur, kan doen verschuiven. Resilience wordt hier gemeten aan de benodigde kracht van een verstoring, voor het systeem zich naar een nieuw evenwicht verschuift (Berkes & Folke, 1998).

Een opkomende vorm van resilience is die van de ‘evolutionary view’, welke een economie ziet als een complex en constant veranderend systeem dat nooit in een staat van evenwicht is. In dit constante proces van aanpassing is ook de resilience dynamisch (Simmie & Martin, 2010) en wordt gemeten aan de hand van kwetsbaarheid voor verassing, wrijvingen en verstoringen (Pendall et al. 2010).

2.2.1 Engineering resilience

De meer traditionele opvatting van resilience is die van ‘engineering’ of ‘bounce-back’ resilience. Deze vorm van resilience focust op de snelheid waarmee een systeem terugkeert naar de staat van voor de verstoring. Hierbij wordt uitgegaan van een ‘equilibrium’, de staat van evenwicht waarin het systeem zich voor de verstoring bevond en resilience als het vermogen om zo snel mogelijk (figuur 3) naar dat evenwicht te herstellen (Dawley et al., 2010; Williams & Vorley, 2014; Simmie & Martin, 2010).

Een kanttekening van deze vorm van resilience is de vraag of een economisch systeem ooit in een staat van evenwicht is. Deze aanname maakt dat een resiliënt systeem een statisch systeem is, terwijl economieën dynamisch en complex van aard zijn en in principe nooit stilstaan (Metcalf & Ramlogan 2006).

Het meten van ‘bounce-back’ resilience kan onder andere door te kijken naar de economische output, zoals bruto binnenlands product en naar de hoeveelheid mensen die werken. Op basis van die indicatoren noemt ESPON(2014) vier mogelijke uitkomsten(tabel 1): resistant, recovered, not recovered: upturn en not recovered: no upturn. ESPON zelf noemt deze classificering voornamelijk bruikbaar voor kortere termijn, dit omdat ze het tijdsframe van drie jaar gebruiken en daarin enkel kijken naar herstel naar het oude niveau. Om een uitspraak te kunnen doen over resilience op lange termijn is het van belang om ook te kijken naar veranderingen en het aanpassend vermogen van het economische systeem zelf (Simmie & Martin, 2010).

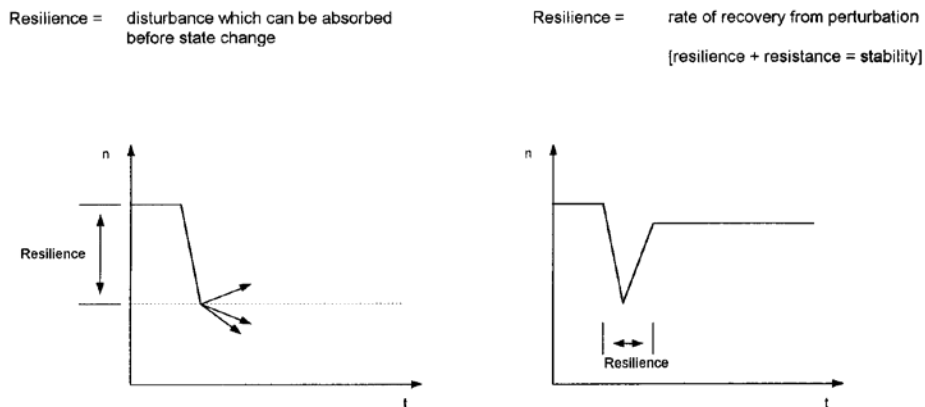
Tabel 1. Categorieën van engineering resilience. (ESPON 2014)

Status	Category	Abbreviation	Description
Resilient	Resistant	RS	Resisted an economic downturn i.e. no fall in numbers employed
	Recovered	RC	Recovered to pre-crisis activity levels (within 3 years of the original downturn)
Non-Resilient	Not Recovered: Upturn	NR1	Activity levels now rising but not achieved pre-crisis levels within 3 years of the original downturn
	Not Recovered: Noupturn	NR2	Activity levels continuing to decline 3 years after the original downturn

2.2.2 Ecologische resilience

De ecologische opvatting meet resilience aan de grootte van een verstoring benodigd voordat een systeem naar een nieuwe staat met nieuw gedrag verschuift: hoe groter de schok benodigd, hoe meer resilient het systeem (figuur 3). Ondanks dat ecologische resilience uiteindelijk uitgaat van een verandering van staat en dus aanpassing, betekent resilience hier zo lang mogelijk kunnen vasthouden aan de originele staat, wat past bij de notie van 'engineering' resilience.

Figuur 3. Ecological resilience (links) en engineering resilience (rechts)

2.2.3 Evolutionaire resilience

In tegenstelling tot terugkeer naar een eerdere staat van evenwicht of een nieuwe staat van evenwicht, stelt de evolutionaire kijk dat economieën nooit statisch verkeren in een stabiel evenwicht. Economieën verkeren dus nooit in een vaste staat, maar kunnen wel stabiliteit en zelforganisatie vertonen.

Volgens de evolutionaire interpretatie van resilience is het juist het aanpassende vermogen dat van belang is voor het succes van een regionale economie (Simmie & Martin, 2010). Hier is een resilient systeem een systeem dat dynamisch is, zich succesvol aanpast en zijn groei daardoor voortzet of zelfs verbetert.

2.2.4 Evolutionaire resilience en de notie van pad-afhankelijkheid en lock-in

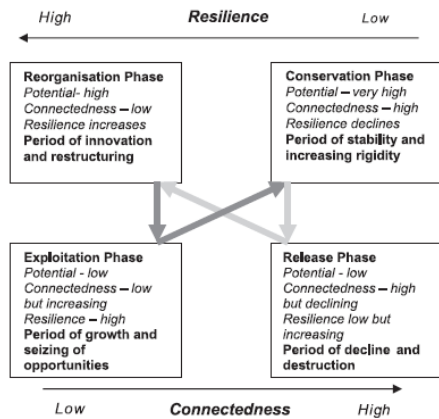
Een belangrijk uitgangspunt van evolutionaire resilience is de notie van pad-afhankelijkheid van een systeem en daarbij de mogelijkheid van 'lock-in.' Volgens Simmie en Martin (2010) is het ontstaan en het ontwikkelen van nieuwe economische activiteit en verschil daarin tussen regio's geen toeval, maar het resultaat van reeds aanwezige middelen, kennis en netwerken. Een economisch systeem kent een bepaald groeipad, een verstoring kan het systeem tijdelijk van zijn groeipad halen. Het nieuwe aangepaste systeem is dus onder andere een resultaat van het bestaande economische systeem.

Er is sprake van 'lock-in' wanneer het bestaande systeem vasthoudt aan de bestaande structuur en zich niet weet aan te passen aan veranderende omstandigheden. Volgens de evolutionaire resilience is zo'n systeem op dat moment niet resilient. 'Lock-in' vindt voor een groot deel zijn oorzaak in de bestaande economische structuur. De aard of het succes van de bestaande structuur kan innovatie, diversificatie en aanpassing verhinderen, bijvoorbeeld wanneer de bestaande kennis moeilijk te combineren en te herstructureren is in nieuwe kansen, of wanneer de prijzen van grond, lonen en producten door de bestaande sector opgedreven zijn.

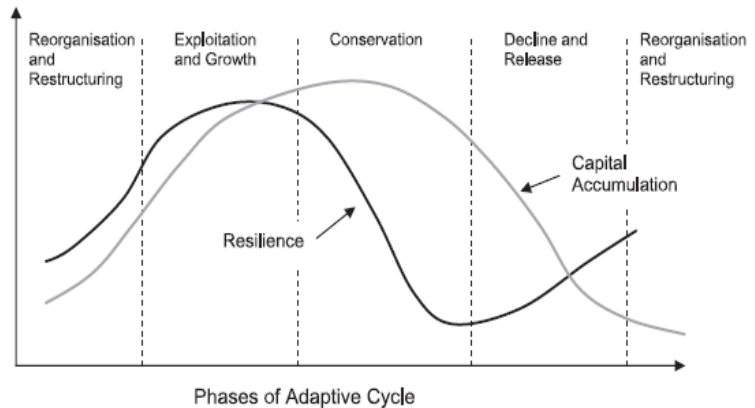
2.2.5 Evolutionaire aard van resilience

In dit proces van aanpassing is ook resilience geen gegeven, maar een doorlopend cyclisch proces waarin een systeem op verschillende momenten verschillende vorm en mate van resilience vertoont. Figuur 3 en figuur 4 bieden een goede weergave van de fasen die een systeem passeert in het constante proces van aanpassing en de resilience die daar bij hoort (Simmie & Martin 2010).

Figuur 4. Vier fasen model resilience.

Figuur 5. Variatie in resilience gedurende het proces van aanpassing.

In het 4-fasen model doorloopt een economisch systeem achtereenvolgens de fasen reorganisatie en herstructurering, exploitatie en groei, behoud van zijn structuur, afname en loslaten van structuur (Gunderson & Holling 2002; Pendall et al. 2010). Dit proces is lijkt sterk op de product life cycle van Levit (Levitt, 1965). De fasen verschillen onderling in mate van succes waarin een economische structuur 'zoekende' is naar succes en in ontwikkeling is, succesvol is en zich vestigt, nestelt en uitbreidt, minder succesvol wordt, maar probeert vast te houden aan zijn vorm en daarna door sterke afname van succes loslaat. Een structuur of industrie blijkt succesvol, breidt daarom uit, consolideert in kennis, verbondenheid en macht, maar wordt zo minder flexibel en probeert bij afname vast te houden aan de bestaande structuur. Dit is uiteindelijk onhoudbaar, waarna het systeem opnieuw 'op zoek' moet naar succes en zich moet aanpassen.

Elke fase (figuur 4) wordt gekarakteriseerd door veranderende mate van (Gunderson & Holling 2002; Pendall et al. 2010):

- Potentie van verzamelde middelen beschikbaar voor het systeem;
- Onderlinge verbondenheid tussen actoren in het systeem;
- Creativiteit en flexibiliteit en daarmee resilience.

2.2.6 Factoren die bijdragen aan resilience

De meningen over wat exact de betekenis van resilience is, herstel of herstructurering, zijn redelijk verdeeld. De factoren die bijdragen aan economische resilience komen voor de verschillende interpretaties echter behoorlijk overeen.

Volgens Pendall et al.(2010) kunnen verschillen in economische ontwikkeling en resilience tussen regio's verklaard worden door:

- Aanwezigheid van een 'highly skilled' en mobiele beroepsbevolking;
- Formele en informele zakelijke (ondersteunings-) instellingen;
- Lokale netwerken onder bedrijven en knowledge spillovers.

Deze factoren tonen veel overlap met de veranderende karakteristieken binnen het 4-fasen model van Holling en Gunderson (2002). Ook Huggins en Thompson (2015) noemen het belang van kennis, arbeidspotentie, onderlinge verbondenheid en flexibiliteit en daarnaast voegen zij diversiteit op gebied van economische structuur toe als bijdragende factor voor resilience. Daarnaast noemen Huggins en Thompson (2015) het belang van sociale diversiteit en openheid en aanwezigheid van ondernemers die sociaal geëngageerd zijn als positieve factoren.

Samenvattend komen we dan aan de volgende factoren die bijdragen aan resilience:

- Kennis en innovatief vermogen;
- Arbeidspotentie;
- Netwerken en verbondenheid;

- Flexibiliteit;
- Diversiteit.

Resilience is dan de kwetsbaarheid van het systeem voor verstoringen en het vermogen van het systeem om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden en verstoringen.

2.2.7 Indicatoren van impact en resilience

Volgens de evolutionaire interpretatie van resilience verandert de mate van resilience gedurende het doorlopen van de 4-fasen van aanpassing, waarbij resilience in grote mate bepaald wordt door de factoren kennis, arbeidspotentie, onderlinge verbondenheid en flexibiliteit zoals die naar voren uit de verschillende artikelen van Gunderson & Holling (2002), Pendall et. al (2010) en Huggins en Thompson (2015). Resilience is dan de kwetsbaarheid van het systeem voor verstoringen en het vermogen om aan te passen aan veranderende omstandigheden en verstoringen.

Impact van een verstoring en resilience wordt veelal gemeten en geoperationaliseerd aan de hand van standaard economisch indicatoren zoals bruto toegevoegde waarde en werkgelegenheidscijfers. Ook indicatoren zoals startups of patenten (Martin et al., 2015), Doran en Fingleton (2015) kunnen een beeld geven van impact en van aanpassing. Anderen bestuderen lonen om zo een uitspraak te kunnen doen over resilience, Huggins & Thompson (2015) gebruiken ook onder andere lonen als indicator van resilience.

2.3 Ondernemerschap

2.3.1 Ondernemerschap als aanpassend mechanisme

Ondernemers en ondernemingen zijn van essentieel belang voor het concurrentievermogen en de groei van een regio en ook de resilience van een regio hangt grotendeels af van zijn bedrijven (Demmer et al. 2011). Wanneer bedrijven vertrekken of sluiten na een verstoring, dan beïnvloedt dat de resilience van een regio, maar als bedrijven zich aan weten te passen en daarmee wellicht zelfs concurrentievoordeel weten te behalen, beïnvloedt dat ook resilience.

Ondernemerschap kan dus fungeren als aanpassend mechanisme en daarmee tot resilience leiden. Volgens Simmie & Martin (2010) wordt deze aanpassing steeds meer gedreven door de creatie, acquisitie en commercialiseren van nieuwe kennis. In hun casestudy van de regio Cambridge laten ze zien hoe de ontwikkeling en het aanpassingsvermogen van de regio voortkomt uit een bewuste keus van ondernemers en de Cambridge University om lokale nieuwe kennis te ontwikkelen en te commercialiseren. Ook Williams & Vorlay (2014) benadrukken in hun casestudy het belang van ondernemerschap en beleid dat ondernemerschap stimuleert voor de resilience van een regio.

2.4.2 Startups

Startups zijn klein en flexibel, ze hebben nog geen vaste routine en zijn daarom aanpasbaar aan veranderende omstandigheden (Simmie & Martin, 2010). Ook kunnen startups ontstaan vanuit ondernemers die inspelen op kansen die door veranderende omstandigheden, zoals een verstoring, ontstaan. Op deze manier werken startups als aanpassend mechanisme en beïnvloeden startups de economische resilience van een regio, de aard van startups kan op deze manier gebruikt worden om een indicatie van resilience te geven. Daarnaast beïnvloedt de aard van de startup en de sector waarin de startup gaat opereren de economische structuur van de regio, wat door bijvoorbeeld diversificatie resilience beïnvloedt (Williams et al., 2013).

Het aantal en de ontwikkeling in het aantal startups kan iets zeggen over de resilience van het systeem op de korte termijn; dus hoe het systeem de verstoring absorbeert of verwerkt. Tegelijkertijd beïnvloedt deze ontwikkeling resilience over de langere termijn.

Een constant hoog aantal startups duidt op een gunstig ondernemingsklimaat en een levendige economie, wat positief in verband staat met resilience. De economie is namelijk dynamisch en meer aanpasbaar, mede omdat kleine

startende bedrijven dynamisch en aanpasbaar zijn. Ook duidt dit op aanwezigheid van kennis, knowledge spillovers en creatie van nieuwe kennis (Robert Huggins & Thompson, 2015).

Waar een plotselinge toename van startups op duidt is niet eenduidig. Enerzijds kan dit een teken zijn van een systeem dat een verstoring niet goed weet te absorberen; de startups komen dan voornamelijk voort uit gedwongen ondernemerschap: mensen verliezen hun baan, zijn bijvoorbeeld te oud en/of te duur om weer aan een baan te komen en starten daarom een eigen bedrijf. Toch fungeren ook deze startups als aanpassend mechanisme, gedwongen ondernemers raken niet werkloos en kunnen kostbare kennis commercialiseren en zo toevoegen aan het systeem. Anderzijds kan het zo zijn dat er zich door bijvoorbeeld innovatie of beleid kansen voordoen waar op ingegaan wordt. Ook hier kan de aard van startups een indicatie geven.

2.4 Beleid

De overheid draagt een verzorgende, faciliterende en regulerende rol, voor zowel burgers als bedrijven. Steeds vaker is te zien dat geografische gebieden elkaar middels wet- en regelgeving beconcurreren om het aantrekken en behouden van ondernemerschap (Hudson 2010); ondernemerschap wordt immers gezien wordt als essentieel voor het behouden van een levendige en diverse economie (Hospers et al., 2009; Desrochers & Sautet, 2008).

In het beleidsveld is er dan ook een groeiende nadruk komen te liggen op de rol van ondernemerschap voor regionale groei (Audretsch & Fritsch, 2002) en ook de rol van ondernemerschap in het licht van resilience krijgt steeds meer aandacht.

Andersom is ook beleid van belang voor het bevorderen van resilience, naast het bevorderen van ondernemerschap door het bieden van zekerheid door reguleren en het faciliteren middels gunstige randomstandigheden, kan beleid ook aangepast worden op verstoringen (Simmie & Martin, 2010). Door te reageren op externe omstandigheden kunnen beleidsmakers pogen een economisch systeem te herstructureren om het systeem zo meer resiliënt te maken. Daarbij kan oog houden op diversiteit van de regionale economie de kwetsbaarheid voor een verstoring en afname in een bepaalde sector verminderen. Ook kan beleid dat geëngageerd naar ondernemerschap kijkt 'lock-in' voorkomen (Williams & Vorley, 2014), door ondernemerschap te stimuleren, om als aanpassend mechanisme te werken.

“political leadership is clearly of paramount importance at the time of disruption or crisis ... the cross-cutting challenges of adaptation and adaptability imply institutional coordination of multiple actors vertically across and horizontally between multiple spatial levels, from the supra-national to the local.” (Dawley et al., 2010)

In het geval van Eemshaven is het zo dat de overheid middels beleid de negatieve impacts van de aardbevingen wil afwenden en zelfs om wil zetten naar kansen. Daarnaast wil de overheid middels dit beleid en de bijbehorende financiering het vertrouwen van de burgers in het gebied terugwinnen. Lange tijd heeft de overheid gaswinning ontkennt als de oorzaak van de aardbevingen en de vergaande gevolgen van de aardbevingen gebagatelliseerd, wat bij de inwoners van het aardbevingsgebied heeft geleid tot verlies van vertrouwen in de overheid (van der Voort & Vanclay, 2015).

2.5 Samenvattend

Er bestaan verschillende noties van resilience, waarvan evolutionaire resilience het meest dynamisch is en het beste past bij de complexe aard van een regionaal economisch systeem. Resilience kan dan uitgelegd worden als de kwetsbaarheid van het systeem voor verstoringen en het aanpasbaar vermogen van het systeem aan veranderende omstandigheden en verstoringen.

Vanuit de literatuur komen verschillende factoren naar voren die bijdragen aan deze evolutionaire interpretatie van resilience: kennis, arbeidspotentie, verbondenheid, flexibiliteit en diversiteit. Ondernemerschap speelt daarbij een cruciale rol als aanpassend vermogen. Beleid kan ondernemerschap aantrekken, behouden en verzorgen en kan tevens bijdragen aan resilience.

Indicatoren van impact, aanpassing en daarmee resilience kunnen gevonden worden door analyse van verschillende economische cijfers over verschillende jaren: werkgelegenheid en werkloosheid, bruto regionaal product en de bedrijvendemografie.

Hoofdstuk 3: Methodologie

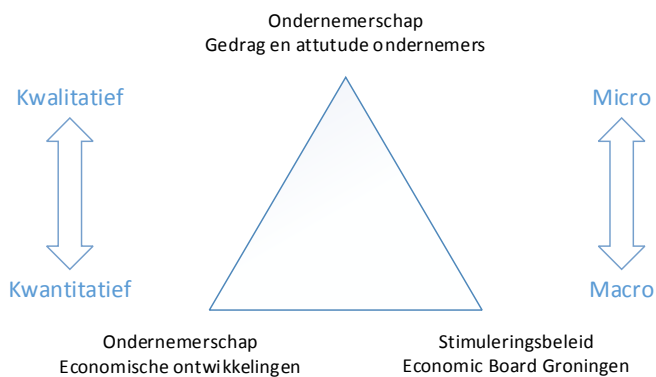
Dit hoofdstuk is een verantwoordend hoofdstuk waarin keuzes op het gebied van onderzoekopzet, methodes van dataverzameling en data-analyse besproken worden. Ook komen ethische vraagstukken die komen kijken bij dit onderzoek aan bod.

3.1 Mixed-methods aanpak

Het doel van het onderzoek is te achterhalen welke invloed de aardbevingen en het daar uit voortkomende stimuleringsbeleid hebben op ondernemerschap in de gemeente Eemsmond om daarmee een uitspraak te kunnen doen over de economische resilience van het gebied. Om dat te kunnen doen worden twee onderwerpen belicht: het economische beleid in het aardbevingsgebied en ondernemerschap in de gemeente Eemsmond. In dit onderzoek wordt vanaf 2012, toen de op dat moment zwaarste aardbeving van 3.6 op schaal van Richter plaats vond (KNMI, 2013) en aardbevingen daarmee een veel grotere rol gingen spelen in de gemeenschap en politiek (Dagblad van het Noorden, 15-1-2014), gekeken of aardbevingen een rol gespeeld kunnen hebben in de economische ontwikkelingen in de gemeente Eemsmond.

Dit onderzoek gebruikt een mixed-methods manier van onderzoek. De secundaire data wordt verkregen uit beleidsdocumenten en economische cijfers, deze data is beschrijvend en geeft breedte omdat deze data representatief is voor het hele economische systeem. De primaire data wordt verkregen uit interviews met ondernemers zelf en geeft het onderzoek meer diepte door een inzicht te geven in motivaties van gedrag. Het combineren van kwalitatieve en kwantitatieve methoden kan het onderzoek verrijken omdat de methoden elkaars zwakke punten kunnen aanvullen: kwantitatieve data is algemeen en er kunnen uitspraken gedaan worden over de populatie of het geheel, maar heeft minder diepgang. Kwalitatieve data biedt diepgang maar mist de mogelijkheid om uitspraken te kunnen doen over het systeem. Daarnaast kan 'triangulation' (figuur 6) van methoden zorgen voor een beter begrip van links tussen bevindingen in het veld en theorie en zo bijdragen aan het vormen van nieuwe theorie (Östlund et al., 2011).

Figuur 6. Onderdelen van het onderzoek naar schaalniveau en type data.

3.2 Primaire dataverzameling: ondernemers in de gemeente Eemsmond.

Economische ontwikkeling op macroniveau zijn het resultaat van het gedrag van individuele bedrijven op het microniveau, terwijl zij weer reageren op ontwikkelingen op macroniveau. Zo bestaat er een wisselwerking tussen macro- en microniveau, dit geldt ook voor de economie van een gemeente of regio als Eemsmond. Ondernemers worden in hun gedrag beïnvloed door ontwikkelingen op micro- en op macroniveau en uiteindelijk bepaalt dit gedrag van individuele ondernemers de economische ontwikkeling van de gemeente Eemsmond.

Er zijn wetenschappers die stellen dat het handelen en het aspiratieniveau mede bepaald worden door de situatie waarin men leeft of werkt, door in het verleden opgedane ervaringen en hun sociale omgeving (Atzema et al., 2002).

Daarmee is het gedrag van een ondernemer complex, voortkomend uit zijn persoonlijke eigenschappen en een wisselwerking met zijn omgeving. Om een beeld te krijgen hoe dit gedrag beïnvloed wordt door de aardbevingsproblematiek, is gekozen voor semigestructureerde diepte-interviews met enkele ondernemers actief in het aardbevingsgebied. De methode van semigestructureerde interviews is geschikt voor verkennend en beschrijvend onderzoek bij constructies die zich moeilijk laten vastleggen door een vooropgestelde vragenlijst (Smithson 2008).

Tabel 1 toont de geanonimiseerde lijst met geïnterviewde ondernemers, dit zijn ondernemers met kleine of middelgrote bedrijven uit verschillende sectoren.

Tabel 1. Respondenten.

Respondent	Type bedrijf	Grootte	Actief sinds	Plaats
A	Agrarisch/toeristisch	Klein	1999	Uithuizermeeden
B	Cultureel/toeristisch	Klein	2010	Uithuizermeeden
C	Installatietechniek	Middelgroot	1991	Uithuizen
D	Bouw/verduurzaming	Middelgroot	2013	Warffum

De interviews worden getranscribeerd en daarna handmatig gecodeerd, waardoor belangrijke en vaker voorkomende onderwerpen naar voren komen. Uiteindelijk is dit vertaald naar een aantal uitspraken die in het hoofdstuk resultaten toegelicht worden.

De verkregen kwalitatieve informatie biedt een inzicht in motivaties en percepties achter gedrag van ondernemers en in hoeverre dit gedrag beïnvloed wordt door de aardbevingsproblematiek, met aardbevingen enerzijds en economisch stimuleringsbeleid anderzijds. Het gedrag van individuele ondernemers, dat uiteindelijk bijdraagt aan de resiliëncie van de gemeente Eemsmond. Dit is een waardevolle en versterkende toevoeging aan de beschrijvende kwantitatieve data. Belangrijk is de notie dat het een toevoeging is en dat generaliserende uitspraken over de populatie vanuit deze data niet mogelijk zijn, het zijn immers persoonlijke percepties en meningen.

3.3 Secundaire dataverzameling: beleid en cijfers

Economische resiliëncie is grotendeels afhankelijk van de structuur van het systeem en het gedrag van de ondernemers. Beleid speelt daarbij een faciliterende rol en kan van groot belang zijn bij het bevorderen van ondernemerschap, netwerken en het creëren van resiliëncie (Dawley et al., 2010; Simmie & Martin, 2010; Williams et al., 2013).

3.3.1 Economisch beleid in het aardbevingsgebied

Het boren naar gas en de aardbevingsproblematiek daar uit voortkomend heeft gezorgd voor een oneerlijke verdeling van lusten en lasten (Commissie Meijer, 2013), toen dit erkend werd door de overheid en de NAM is door deze partijen in het besluit 'Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen' (2014) besloten tot het een pakket van schadeherstel en versterking van de regionale economie. Voor het versterken van de regionale economie is de Economic Board Groningen opgericht, die in december 2014 met het 'Programma Economic Board' kwamen.

Het Programma van de Economic Board is leidend in het economische beleid ten aanzien van de aardbevingen. Daarom is het dit programma dat gebruikt wordt om de beleidskant van de invloed van de aardbevingsproblematiek op ondernemerschap in de gemeente Eemsmond te bestuderen.

Gekeken wordt in hoeverre dit beleid toepasbaar is op de gemeente Eemsmond, op welke manier het beleid economische resiliëncie wil stimuleren en welke factoren die bijdragen aan resiliëncie het beleid wil versterken. In een schema worden de individuele maatregelen op de juist genoemde criteria beoordeeld. Een positieve score betekent dat de maatregel aan het criterium voldoet.

Uiteindelijk worden de scores voor elk criteria (zie tabel 1) per beleidslijn en voor het volledige pakket van maatregelen opgeteld. De uitkomsten laten zien hoe het beleid past bij het economische systeem van Eemsmond

(inpassing), op welke manier beleid resilience stimuleert (resilience), of er voornamelijk stuwende of verzorgende activiteiten (aard van activiteit) gestimuleerd worden en welke factoren worden beïnvloedt (factoren). Factoren zijn enigszins ambigu: dit zijn zowel middelen waarmee het beleid een doel wil bereiken, als doelen zelf.

Tabel 2. *Beoordelingscriteria voor economisch beleid.*

Criteria	Uitleg
Inpassing	Maatregel sluit aan bij de huidige structuur
	Maatregel speelt in op de huidige economische ontwikkelingen
	Maatregel draagt bij aan diversiteit
Resilience	Maatregel wil economische structuur en economische output behouden
	Maatregel stuurt op nieuwe kansen in bestaande sectoren
	Maatregel stuurt op nieuwe kansen in nieuwe sectoren
Aard van activiteit	Maatregel stimuleert verzorgende activiteit
	Maatregel stimuleert stuwende activiteit
Factoren	Maatregel verbetert arbeidsmarktpotentieel van het gebied
	Maatregel verbetert financiering in het gebied
	Maatregel stimuleert netwerken onder ondernemers en bedrijven
	Maatregel verbetert informatievoorziening
	Maatregel stimuleert en ondersteunt ondernemerschap
	Maatregel bevordert participatie
	Maatregel verbetert het imago van de regio
Maatregel verbetert de leefbaarheid van de regio	

De uitkomsten van deze beleidsanalyse worden afgezet tegen de economische ontwikkelingen in de gemeente Eemsmond en geluiden vanuit de geïnterviewde ondernemers, om zo een beeld te scheppen van in hoeverre beleid ondernemerschap en resilience beïnvloedt.

3.3.2 Economische cijfers

Om te kijken of er sprake is van economische resilience in de gemeente Eemsmond wordt gekeken naar de economische cijfers van de gemeente Eemsmond. Om deze cijfers in perspectief te zetten worden ze afgezet tegen de cijfers van de Provincie Groningen en de landelijke cijfers.

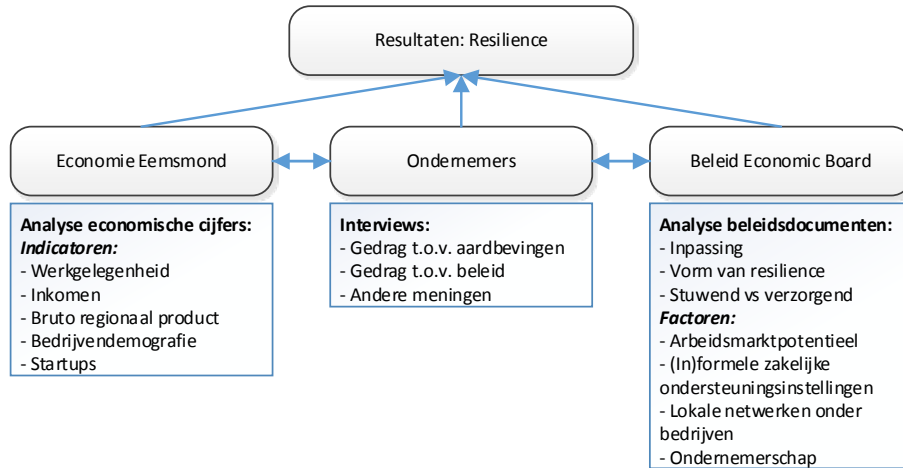
In de meeste papers wordt resilience gemeten en geoperationaliseerd aan de hand van standaard economische indicatoren, zoals bruto toegevoegde waarde en werkgelegenheidscijfers, anderen bestuderen indicatoren zoals startups of patenten (Martin et al., 2015). Doran en Fingleton (2015) bestuderen lonen om zo een uitspraak te kunnen doen over resilience. Huggins & Thompson (2015) gebruiken ook onder andere lonen als indicator van resilience.

In dit onderzoek worden de volgende cijfers gebruikt:

1. Arbeidsdeelname, 2007-2014. Bron: CBS
2. Personen met inkomen en gemiddeld inkomen, 2007-2013. Bron: CBS
3. Banen en vestigingen, 2011-2014. Bron: LISA
4. Bruto gemeentelijk product 2013. Bron: Waarstaatjegemeente.nl / Atlas voor gemeenten
5. Vestigingen 2007-2015. Bron: CBS
6. Startups 2007-2015. Bron: CBS

3.4 Data verwerking en analyse

Figuur 7. Methoden van dataverzameling en bijbehorende criteria voor analyse.

3.5 Ethiek

Het is belangrijk dat er discreet met de verzamelde data omgegaan wordt en dat daarbij de anonimiteit van de respondenten wordt gegarandeerd (Clifford et al., 2003). Er wordt immers gevraagd naar gedrag, percepties en meningen die niet alleen henzelf, maar ook anderen betreft. De wetenschap dat hun identiteit anoniem blijft, kan er voor zorgen dat respondenten vrijer en eerlijker antwoord durven te geven, wat de diepgang en kwaliteit van de data ten goede komt. Om conflicten en schade onder de ondernemers te voorkomen, is het van belang dat deze uitspraken anoniem te blijven.

Hoofdstuk 4: Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de verschillende methoden van dataverzameling besproken. Ten eerste komt naar voren hoe het stimuleringsbeleid van de Economic Board eruit ziet. Ten tweede wordt duidelijk in welke mate dit beleid van toepassing is op de gemeente Eemsmond en daarna wordt besproken of dit beleid toevoegt aan resilience.

4.1 Economisch stimuleringsbeleid

De aardbevingen hebben bij de inwoners van het gebied geleid tot schade, aantoonbare daling van woongenot en minder vertrouwen in de toekomst (Verlinde, 2014). Daarbij valt te veronderstellen dat de impact van aardbevingen, in combinatie met krimp, negatief zijn voor het economische klimaat in de regio. Hierdoor is er onder inwoners een gevoel gaan heersen van een oneerlijke verdeling van de lusten en de lasten van de aardgaswinning, zoals de commissie Meijer dat in het adviesrapport 'Vertrouwen in een duurzame toekomst' (2013) ook stelt. Daarnaast heeft de manier waarop de overheid met de schade en de klachten is omgegaan geleid tot verlies van vertrouwen in de overheid (van der Voort & Vanclay, 2015).

In 2013 heeft de Commissie Meijer het adviesrapport 'Vertrouwen in een duurzame toekomst: een stevig perspectief voor Noordoost-Groningen' uitgebracht om de negatieve gevolgen van gaswinning aan te pakken en te compenseren. In het daaropvolgende akkoord 'Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen' (2014) hebben het kabinet, de provincie, de betrokken gemeenten en de NAM besloten tot een samenhangend pakket van maatregelen om de veiligheid, schadeafhandeling en waardevermeerdering, leefbaarheid en het economisch perspectief te verbeteren en zo het vertrouwen in de toekomst en in de overheid te herstellen.

Dit programma bestaat uit de volgende sporen:

1. Vergroting van de veiligheid en preventief versterken van huizen en gebouwen;
2. Verbetering van de schadeafhandeling en waardevermeerdering;
3. Verbetering van de leefbaarheid;
4. Verbetering van het economisch perspectief.

Om het economische perspectief van de regio te verbeteren is er een 'Economic Board' ingesteld, bestaande uit bekende en ervaren ondernemers uit de regio, die in overleg met overheden en vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven een stimuleringsprogramma opgesteld hebben om de economische structuur in de regio te verbeteren. De Economic Board is verzocht aansluiting te zoeken bij het rapport van de commissie Meijer en zal voor zijn programma een budget van in totaal €97,5 miljoen ter beschikking krijgen in de periode van 2014 tot 2018.

Deze Economic Board Groningen heeft het 'Programma Economic Board Groningen: Route voor het versterken van de economie in Noordoost-Groningen' (2014) opgesteld, met de missie "bij te dragen aan de groei van duurzame werkgelegenheid, bedrijvigheid en bruto regionaal product in het aardbevingsgebied."

Na de oprichting van de Economic Board is er een Nationaal Coördinator aangesteld, die in zijn 'Meerjarenprogramma Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen 2016-2020' (2016) met maatregelen komt om "schadeherstel, de versterkingsopgave en de energietransitie plus flankerend beleid op een goede manier in te vullen", maar op gebied van economische maatregelen grijpt dit rapport terug op het programma van de Economic Board.

Het Programma van de Economic Board is dus leidend in het economische beleid ten aanzien van de aardbevingen, daarom is het dit programma dat gebruikt wordt om de beleidskant van de invloed van de aardbevingsproblematiek op ondernemerschap in de gemeente Eemsmond te bestuderen.

De missie van de Economic Board luidt: bijdragen aan de groei van duurzame werkgelegenheid, bedrijvigheid en het bruto regionaal product in het aardbevingsgebied. Waarbij de board niet zelf gaat zorgen voor groei, maar anderen in de gelegenheid stelt plannen te ontwikkelen en te realiseren. Dit moet leiden tot een toekomstbestendige versterking van het economische, sociale en ecologische kapitaal.

In het programma wordt aangegeven dat er veel met partijen (inwoners, overheden, bedrijfsleven, banken, financieringsbedrijven, vertegenwoordigende organisaties en onderwijsorganisaties) gesproken is en dat de inzichten die zijn verkregen uit deze gesprekken een plaats hebben gekregen in het programma (Economic Board Groningen, 2014).

Het beleid van de EBG focust zich op het MKB en de sectoren chemie, energie, agribusiness en innovatieve bouw. Hiermee wil het beleid maximaal inzetten op wat er al is, dat betekent dat er aangesloten wordt op de economische structuur en op bestaande beleidspraktijken van de nationale en regionale overheden, zoals de Noordelijke Innovatie Agenda (NIA), de sectorplannen en de bestaande MKB-ondersteuning.

De visie van het programma is dat er een directe impuls nodig is voor de realisatie van economische groei, het creëren van nieuwe duurzame werkgelegenheid en het aantoonbaar houden van werkgelegenheid in bedrijven en sectoren met toekomst. Daarnaast dient de economische structuur van het gebied duurzaam te worden versterkt. Dit betekent dat er in een aantal factoren moet worden geïnvesteerd:

- *Menselijk kapitaal.* Het gemiddelde opleidingsniveau in het gebied is lager dan in veel andere gebieden in Nederland. Hier ligt een grote opgave.
- *Ondernemerschap en ondernemerszin.* De ontwikkeling van het ondernemerschap in het gebied blijft achter bij de rest van Nederland. Zowel bestaande ondernemers als inwoners die ondernemer willen en kunnen worden, behoeven scholing en begeleiding.
- *Financieringsklimaat.* Om een bedrijf of nieuwe activiteit te kunnen starten, te laten groeien, innoveren of te consolideren dient er financiering beschikbaar te zijn.
- *Samenwerking.* Versterking van bedrijvennetwerken (naast de al bestaande sectoren chemie, de agrosector en de energiesector).
- *Fysieke randvoorwaarden.* Door in fysieke en digitale bereikbaarheid, energievoorzieningen en andere utiliteiten te investeren ontstaan bedrijven en kunnen bedrijven van buiten worden verleid zich in het gebied te vestigen.

4.1.1 Beleidsmaatregelen

Nu duidelijk is hoe het economische stimuleringsbeleid tot stand is gekomen en wat het doel van het beleid is, wordt aan de hand van de individuele maatregelen beoordeeld of het beleid past bij de economie van Eemsmond, welke vorm van resilience het beleid stimuleert en door welke factoren het beleid de economie en resilience wil versterken. Scores zijn gegeven op basis van de maatregel, zijn doel en de toelichting, zoals gegeven in het Programma Economic Board (2014).

Figuur 8. Schematische analyse Programma Economic Board.

Maatregel	Actie	Beleidsmaatregelen													
		Speel in op huidige ontwikkelingen Staat aan bij huidige structuur	Nieuwe kansen, bestaande sectoren	Nieuwe kansen, nieuwe sectoren	Nieuwe kansen, bestaande sectoren	Behoud	Verzorgend	Arbeidsmarktpotentieel	Stuwend	Financiering	Netwerken	Ondernemerschap	Participatie	Leefbaarheid	Imago
1A Nieuwe verbindingen voor toerisme ICT en bouw	Samen met stakeholders in overleg wat er nodig is om de toeristische potentie van het gebied te benutten	++	+	++		+	+		+	++		+	++		++
	Samen met ICT sector verkennen hoe bedrijven geïnteresseerd kunnen worden voor vestiging		++	++		+	++	+	++			++			++
	Stimuleren dat de bouwopgave van herstel, versterking en waardevermeerdering neerdaalt bij lokale bedrijven	+	++		++	+		+				++			
1B Werken aan crossovers	Crossovers creëren door bijeenkomsten te organiseren rond marktkansen in het gebied	++			+	++			++			++			
1C Verbinden van ZZP-ers in netwerken	Creëren van een best-practices protocol voor ZZP-ers in het gebied en het creëren van een netwerk van ZZP-ers		+	+				+	+		++	++	+		
1D Verbindingen leggen tussen economie en leefbaarheid	Versterken van onderlinge samenhang tussen leefbaarheidsinitiatieven en economische kansen		+		+			+			+			++	+
1E Bijdragen energietransitie	Bij elkaar brengen en inspireren van bedrijven	+	+			++	+	+			++	++	++	+	++
	Aanjagen van bedrijvigheid op gebied van duurzame energieopwekking en energiebesparing	+	+			++	+	+			++			++	++
1F Ondernemers de weg wijzen	Zorgen voor laagdrempelige en toegankelijke beschikbaarheid van informatie, advies, coaching en ondersteuning	+	++		++			+	+		+		++	++	
	Bevorderen van bedrijfsplannen voor starters, onder andere door een starterweekend te organiseren		+	++		+	+	+	+			++	++	++	
1G Inspireren van ondernemers en inwoners	Ideeen genereren voor innovaties en marktkansen, onder andere door inspiratiesessies met bedrijven uit het gebied			++		++	+		++		++	++	++	+	
	In samenwerking met partijen in overleg over gerichte marketing en communicatie			+					++		++	++			++
1H Uitdagen kwaliteiten van het gebied	Ondernemers uitdagen om nieuwe handelsrelaties te ontdekken op de binnenlandse markt				+	+	+		++		+				++
	Middelen beschikbaar stellen om ondernemers te verleiden stageplekken ter beschikking te stellen voor hoger-opgeleiden					+	++	++		++	+				+
Lijn 1 Totaal:		8	12	10	7	14	10	10	16	2	11	15	11	10	9
2A Investeren in scholing en beroepsbevolking	Inzicht krijgen in de knelpunten op de arbeidsmarkt	++	++		+	++	+			++	++		+	++	
	Scholen op voorraad voor de bouwopgave in Groningen	++	++		++	+				++	++				
	Uitbreiding van de opleidingsfaciliteiten ten behoeve van de economische ontwikkeling	++	++		+	++	+	+		++	+		++		
2B Stimulering ondernemerschap	Opzetten ondersteuningsprogramma MKB				+	++	+	++	++	+	++	++	++	++	
	Opzetten broedplaats voor talent		++	+	+	+	++		++	++	++	++	++	+	
	Vergroten toegang tot bestaande living labs		++	+	+	++	++		++	+	++	++	++	+	++
2C Investeren in digitale bereikbaarheid	Verbeteren van digitale bereikbaarheid in het gebied		+	+		+	+		+			+	+		+
Lijn 2 Totaal:		6	11	4	8	10	10	3	6	9	2	11	7	10	4
3A Ondersteuning ondernemers verkrijgen financiering	Verbeteren van kwaliteit van bedrijfsplannen gericht op het verkrijgen van financiering	+	+	++		++	++	+	++		++		++	++	
3B Beschikbaar stellen risicokapitaal	Opzetten van een fonds risicokapitaal		+	++		++	++	+	++		++		++		
3C Verstrekken van kleine leningen aan het MKB	Opzetten financieringsfaciliteit voor leningen			+	+	+	+	++	+		++				
Lijn 3 Totaal:		1	2	5	1	5	5	4	5	0	6	0	2	4	0
Beleids Totaal:		15	25	19	16	29	25	17	27	11	19	26	20	24	13

4.1.2 Samenvattend

Ondanks dat het beleid voor het hele aardbevingsgebied is opgesteld is de inpassing op de gemeente Eemsmond erg goed, onder andere doordat de sectoren chemie en energie die aanwezig zijn in de Eemshaven een belangrijke rol spelen in het beleid. Het beleid speelt hiermee voornamelijk in op ontwikkelingen in de huidige economie door

deze sectoren chemie en energie, die zich in de afgelopen jaren sterk ontwikkeld hebben, te verbinden met elkaar en andere sectoren.

Daaruit komt ook naar voren dat het beleid zich zeer goed laat passen in het kader van evolutionaire resilience en de notie van pad-afhankelijkheid die daar bij hoort. Het bestaande pad bepaalt daarin, onder andere door kennis, grotendeels het vormen van het nieuwe pad. Door de reeds aanwezige sectoren met elkaar te verbinden moet vanuit die samenwerking en kennisuitwisseling, innovatie voortkomen die leidt tot nieuwe bedrijvigheid, zowel binnen deze sectoren als in nieuwe sectoren.

Wanneer er vanuit de bestaande activiteiten nieuwe activiteiten ontstaan, vermindert dit ook het risico op 'lock-in', dat zou kunnen voorkomen wanneer de sectoren energie en chemie individueel groeien, consolideren, zo minder flexibel worden en daarnaast de ruimte voor innovatie en nieuwe activiteit beperken (Simmie & Martin, 2010).

Pendal et. al (2010) noemen een aantal eigenschappen die verschillen in economische ontwikkeling en resilience tussen regio's verklaren, namelijk de aanwezigheid van een 'highly-skilled' beroepsbevolking, formele en informele zakelijke (ondersteunings-)instellingen en aanwezigheid van netwerken en knowledge spillovers tussen bedrijven. Het beleid van de Economic Board bevat verschillende maatregelen die deze eigenschappen willen beïnvloeden. Zoals al genoemd, is het verbinden van ondernemers en sectoren, om zo 'crossovers' en daarmee een milieu waarin bedrijven elkaar op gebied van kennis kunnen verrijken, een belangrijk speerpunt van het economische stimuleringsbeleid.

Ondernemerschap kan gezien worden als uitvoerend mechanisme voor het omzetten van kansen en kennis naar economische activiteit. Beleid en instellingen die ondernemerschap ondersteunen dragen zo bij aan resilience. De Economic Board financiert meerdere ondersteuningsinitiatieven die voornamelijk door informatievoorziening en financiering ondernemerschap moeten steunen en stimuleren, zoals bijvoorbeeld het ondernemershuis.

Door samenwerking tussen overheid, kennisinstellingen en bedrijven wil het beleid zorgen voor een betere afstemming van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Erkent wordt dat het opleidingsniveau lager ligt dan gemiddeld, terwijl de ontwikkelingen in de sectoren energie en chemie vragen om hoogopgeleid personeel. Door het opzetten van een broedplaats van talent en financiële middelen voor meer stageplekken moet talent behouden en aangetrokken worden.

Het programma van de Economic Board (2014) poogt de economie in het gebied dus vooral te versterken door innovatie en diversificatie en minder gericht op het behoud van huidige structuur en activiteit, ofwel de notie van 'engineering' resilience. De sector waarin dit meer het geval is, is de bouwsector. In Eemsmond is dit een relatief grote sector. Door bevolkingsafname wordt er minder gebouwd en voor behoud van werkgelegenheid wordt vooral de herstel-, versterkings-, en verduurzamingsopgave aangegrepen, maatregel 1A (figuur 8) stimuleert dat deze werkzaamheden neerdalen bij lokale bedrijven. Ook hier is samenwerking, binnen de sector, tussen de sectoren en met onderwijs, het middel dat daartoe moet leiden.

Uiteindelijk kunnen we concluderen dat het beleid voldoet aan de voorwaarden die vanuit de theorie aan beleid dat ondernemerschap en resilience bijdraagt gesteld worden. Daarentegen kan ook gezegd worden dat het beleid weinig daadkrachtig is. Het beleid scheidt voorwaarden en biedt daarnaast vooral de mogelijkheid tot financiering. Ondernemerschap is echter het mechanisme dat moet zorgen dat de economie in Noordoost-Groningen daadwerkelijk versterkt wordt.

4.2 Ondernemers

Hoe de geïnterviewde ondernemers denken over en omgaan met aardbevingen en het daaruit voortvloeiende economische stimuleringsbeleid biedt een inzicht in de invloed van aardbevingen en het beleid op microniveau. Ondernemers zijn het mechanisme van aanpassing en beïnvloeden daarmee resilience, daarnaast hangt de effectiviteit van beleid onder andere af van de perceptie van beleid door ondernemers.

De schuingedrukte zinnen zijn het resultaat van het handmatig coderen van vier interviews met ondernemers in de gemeente Eemsmond. De schuingedrukte zinnen verwoorden de meest gehoorde geluiden vanuit deze

ondernemers en scheppen tezamen een inzicht in de percepties en meningen over aardbevingen en het stimuleringsbeleid.

Achter bepaalde uitspraken staat een A/B/C/D. Dit verwijst één of meerdere ondernemers die deze uitspraak gedaan hebben. Tabel 1 geeft een overzicht van de verschillende ondernemers en bedrijven.

Tabel 3. Respondenten.

Respondent	Type bedrijf	Grootte	Actief sinds	Plaats
A	Agrarisch/toeristisch	Klein	1999	Uithuizermeeden
B	Cultureel/toeristisch	Klein	2010	Uithuizermeeden
C	Installatietechniek	Middelgroot	1991	Uithuizen
D	Bouw/verduurzaming	Middelgroot	2013	Warffum

4.2.1 Attitudes en gedrag tegenover aardbevingen

Aardbevingen zijn een gegeven, maar ondernemers laten zich niet beperken.

Uit de interviews komt duidelijk naar voren dat de ondernemers zich niet graag laten beïnvloeden door aardbevingen. Op de vraag of dat het geval is, werd in alle gevallen negatief geantwoord, voor zowel vestigingskeuze als huidige bedrijfsvoering. Eén van de ondernemers (C), speelt in op de regeling tijdelijke waardevermeerdering, die voortkomt uit de aardbevingsschade en past daarmee toch zijn gedrag aan. Toch antwoordde ook deze ondernemer de vraag met of ze hun gedrag aanpassen ontkennend. Daaruit blijkt een instelling die deze ondernemers delen: ze laten zich niet graag beïnvloeden door aardbevingen en ze laten zich al helemaal niet beperken door aardbevingen. Dat komt ook naar voren uit een statement van een andere ondernemer, waarin hij zegt dat aardbevingen een gegeven zijn en dat er maar mee gedeald moet worden.

Een andere respondent (B) noemt ook dat aardbevingen een onderdeel van het leven en van het verhaal van de regio zijn. Hoe vervelend het ook is, het is onderdeel van de geschiedenis en dat mag men zien. Daarmee bedoelt ze dat qua herstelwerkzaamheden niet alles weggewerkt hoeft te worden. Deze ondernemer is de enige die echt ervaring heeft met schade en herstelwerkzaamheden aan het woon- en bedrijfspand, ze noemt de herstelwerkzaamheden vermoeiend.

Aardbevingen beïnvloeden het ondernemersklimaat amper.

Schade en kans op schade weerhoudt ondernemers er niet van om te investeren in hun onderneming. Zo heeft een van de ondernemers onlangs fors geïnvesteerd in een uitbreiding van haar pand. Een andere ondernemer heeft zijn installatiebedrijf fors laten groeien om in te spelen op de regeling tijdelijke waardevermeerdering, waarin inwoners van het aardbevingsgebied een gedeelte van de kosten van verduurzaming van hun woning vergoed krijgen.

De twee geïnterviewde ondernemers die opereren in de sector cultuur, toerisme en recreatie geven aan dat het gebied door aardbevingen wel schade ondervindt en één van deze twee ondernemers geeft aan klandizie te hebben verloren nadat het gebied door een aardbeving in het nieuws kwam. Hierin wordt de media een stigmatiserende rol verweten, doordat de hardst schreeuwende Groninger in beeld gebracht wordt. Verder hebben deze ondernemers niet het idee dat de aardbevingen hun business beïnvloeden.

Afname van bedrijvigheid wordt niet als heel negatief ervaren en niet als veroorzaakt door aardbevingen.

Ook hebben de geïnterviewde ondernemers overwegend de notie dat aardbevingen de economie in het gebied niet beïnvloeden, de aardbevingen en krimp zijn een negatief gegeven, maar de impacts worden niet als heel negatief ervaren. Erkent wordt dat er wel afname is van het aantal winkels, maar hetgeen daar vooral als negatief aan wordt ervaren is de leegstand die het oplevert, aldus twee ondernemers (AB).

Een andere ondernemer (C) geeft aan dat het verminderen van winkels past in de algemene ontwikkeling van schaalvergroting in voorzieningen. De kleine kernen verliezen daarin het meest en zo wordt ook de hiërarchie tussen plaatsen binnen de gemeente sterker.

Leegstand scheidt ruimte.

Twee ondernemers (BC) zien in die leegstand ook wel mogelijkheden voor meer op cultuur en creativiteit gerichte voorzieningen. Goedkope huisvesting en goedkope bedrijfsruimte maakt deze ruimte hier geschikt voor, deze ondernemer ziet dit ook al gebeuren (D). De andere (B), zelf actief in de sector cultuur, toerisme en recreatie heeft

zelf wel eens overwogen om naar zo'n grotere locatie te verhuizen, maar besloot dit uiteindelijk niet te doen, omdat haar kracht zit in het kleinschalige. Wel oppert ze dat het een mooie plek zou zijn voor de creatieve en meer ambachtelijke sector. Dit zou het dorp of de regio ook goed doen (BD).

4.2.2 Attitudes en gedrag tegenover beleid

Geïnterviewde ondernemers maken gebruik van regelingen, maar geven aan niet op de hoogte te zijn van de mogelijkheden die beleid biedt.

Op de vraag of men op de hoogte is van het beleid antwoorden alle geïnterviewde ondernemers dat ze dat niet zijn, terwijl alle ondernemers aangeven dat ze in het verleden van beleid en regelingen gebruik hebben gemaakt of gebruik hebben willen maken.

Ondernemers A en B zijn actief in een zelf opgezette branchevereniging die gezamenlijk cultuur, toerisme en recreatie in hun gebied wil bevorderen. Dit initiatief is ontstaan vanuit de ondernemers zelf en gefinancierd vanuit de toenmalige LEADER-gelden¹. Ondernemer A geeft tevens aan dat ze bij de uitbreidingen van haar bedrijf waar mogelijk gebruik maakt van financiering vanuit subsidies en regelingen. Voor de mogelijkheden op dit gebied laat ze zich adviseren door LTO². De respondent die zich bezig houdt met isolatie en verduurzaming (D) geeft aan dat hij geprobeerd heeft met de NAM om de tafel te gaan zitten om een samenwerking op gebied van verduurzaming tot stand te laten komen. Hij geeft aan dat het niet gelukt is om in gesprek te raken, zelf wijdt hij dit aan het feit dat hij in de ogen van de NAM een te kleine partij zou zijn en dat enkel de grote partijen in de bouw serieus genomen worden. Ondernemer C speelt in op de regeling 'tijdelijke regeling waardevermeerdering', wat hem de afgelopen jaren zeer veel handel opgeleverd heeft.

Geïnterviewde ondernemers geven aan dat beleidsmogelijkheden onduidelijk zijn en dat men weinig vertrouwen heeft in de overheid.

Zoals al genoemd geeft geen van de geïnterviewde ondernemers aan op de hoogte te zijn van het investeringsbeleid. Dat komt enerzijds door de veelheid van actoren van beleid (BC) en anderzijds doordat regelingen en potjes met geld niet altijd een lang leven beschoren zijn.

Het komt naar voren dat men de overheid niet volledig vertrouwt: een ondernemer (C) noemt de overheid "de meest onbetrouwbare partner die je kan hebben", omdat hij van mening is dat regelingen veranderlijk zijn en je daar als ondernemer dus niet op kan rekenen. Een andere ondernemer (B) noemt dat "ze het belangrijk vinden wat er in de potjes overblijft" en andersom heeft ze ervaring met onzorgvuldig omgaan met 'potjes geld', doordat er zonder doordacht plan een som geld opgemaakt moet worden, voordat het komt te vervallen. Daarnaast is ze van mening dat de overheid in haar beleid onderhevig is aan veranderdrang, terwijl volgens haar continuïteit veel beter zou zijn. Ondernemer A plaatst de opmerking "daar zal wel weer iemand goed geld aan verdiend hebben" bij een ontwerp van een gebiedsinrichting dat niet ten uitvoer is gebracht.

Geld biedt geen structurele oplossing.

Twee ondernemers(BC) zijn zeer duidelijk van mening dat geld geen structurele oplossingen biedt, levensvatbare en houdbare oplossingen zijn markgestuurd (C) en ontstaan dus bottom-up (B).

Ondernemer B is van mening dat geld, doordat het in beleid gelabeld is voor bepaalde doelstellingen het een sturende werking krijgt, waardoor de initiatieven worden beïnvloedt, minder draagvlak creëren dan bottom-up initiatieven en daardoor op termijn minder levensvatbaar zijn. Daarbij noemt ze ook de graaicultuur die ontstaat door beschikbaarheid van fondsen en subsidies.

Ondernemer C speelt zelf in op een fonds voor verduurzaming, maar geeft aan dat zodra dit fonds leeg, is de handel daarin sterk zal verminderen. Hij heeft zijn bedrijf dan ook zo ingericht dat hij na het ophouden van de regeling weer snel kan krimpen, wat betekent dat een aantal mensen hun baan zal verliezen. Daarmee is een regeling tijdelijk gunstig, maar het werkt marktverstrend, waardoor het resultaat niet houdbaar is.

¹ Europees subsidieprogramma voor plattelandontwikkeling.

² Organisatie voor collectieve belangenbehartiging, individuele dienstverlening en groepsgerichte activiteiten voor agrarische ondernemers.

4.2.3 Gedrag en attitudes op gebied van ondernemerschap

Actief ondernemerschap is essentieel voor succes.

Het verdwijnen van winkels en bedrijven wordt door geïnterviewde ondernemers vooral geweten aan slecht ondernemerschap, niet aan aardbevingen of krimp. Ondernemer C doet een treffende uitspraak over de waarde van ondernemerschap:

“Niet iedereen heeft het even makkelijk, maar dat ligt voornamelijk aan de ondernemer zelf. Iemand die hier nu geen geld kan verdienen, die gaat hier nooit geld verdienen. De rotte appels zijn er redelijk tussenuit. Als er veel vis is, dan is het niet moeilijk vangen, het is juist de kunst om te overleven als er weinig vis is.”

Ook andere ondernemers (AB) geven aan dat de kwaliteit en presentatie van de onderneming belangrijk is en dat dit afhankelijk is van de ondernemer. Wanneer een winkel verouderd moet er geïnvesteerd worden en met actief ondernemerschap kun je klanten trekken en behouden. Een voorbeeld van goed ondernemerschap (ABC) is de COOP-supermarkt in Uithuizermeeden. Deze ondernemer levert kwaliteit en na een zware aardbeving waren bij hem ‘schuddebuikjes’ in de aanbieding.

Opvolging is een probleem.

Een probleem dat meerdere ondernemers noemen, is de opvolging na pensionering van de ondernemer. Dit ligt enerzijds aan de ondernemer (ABC) en de staat waarin de zaak verkeert en anderzijds aan het gebrek aan bereidheid van die jongere generatie om te investeren (AC).

Wanneer een onderneming in verval is geraakt door een minder actieve houding van een ondernemer die te laat is begonnen met het zoeken naar opvolging en die moeite heeft met het vinden van opvolging, dan versterkt dit probleem zichzelf. Jonge ondernemers zouden meer bereid moeten zijn om te investeren in dit soort zaken(C).

4.2.4 Samenvattend

Ondernemers hebben een ‘resistant’ instelling, ze willen zich niet laten beïnvloeden door aardbevingen. Ondertussen geven ze wel voorbeelden van aanpassend gedrag, bijvoorbeeld door in te spelen op een waardevermeerderingsregeling, voortkomend uit de aardbevingsproblematiek.

Wat zeer duidelijk naar voren komt bij de ondernemers is de waarde van ondernemerschap. Het gedrag van de ondernemer bepaalt voor een groot deel of een bedrijf succesvol is of niet. Hard werken, aanpassingsvermogen en durf om te investeren lijken een sleutel tot succes. Het verdwijnen van ondernemers die dat niet doen, wordt ook niet gezien als verlies.

Wat verder naar voren komt, is het wantrouwen richting de overheid. De manier waarop regelingen en fondsen beheerd worden, is daartoe de reden. Ondanks dat het merendeel van de geïnterviewde ondernemers gebruik maakt of gebruik heeft gemaakt van fondsen of regelingen, spreken de ondernemers uit dat overheidsinvesteringen niet per se positief zijn. Markgestuurde of bottom-up initiatieven worden daarbij als beter alternatief gezien.

Een mogelijke verschuiving naar een economie die wat betreft voorzieningen meer op cultuur, toerisme en recreatie en creatieve sector gericht is wordt door meerdere ondernemers genoemd. In de ontwikkelingen is dit nog niet terug te zien.

4.3 Economische ontwikkelingen

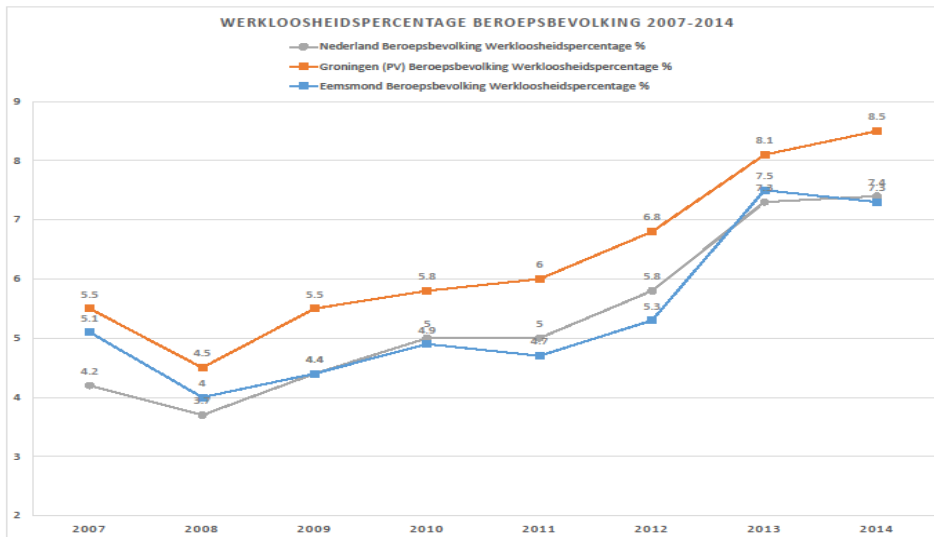
Nu duidelijk is geworden hoe het investeringsbeleid toepasselijk is op de gemeente Eemsmond en hoe dit beleid de factoren die bijdragen aan resiliëncie wil versterken, wordt gekeken aan de hand van de indicatoren werkgelegenheid en werkloosheid, bruto regionaal product en bedrijvendemografie of er sprake is van impact van aardbevingen en/of het economische investeringsbeleid.

4.3.1 Werkgelegenheid en werkloosheid

Werkgelegenheid wordt vaak als indicator voor resilience gebruikt. Wanneer een systeem een schok niet weet te absorberen en zich niet weet aan te passen, komt werkgelegenheid onder druk te staan.

Voor Eemsmond geldt dat het percentage van de werkloze beroepsbevolking in de periode van 2007-2014 ongeveer hetzelfde verloop laat zien als het landelijke percentage. In die periode ligt het werkloosheidspercentage in Eemsmond(5.4%) gemiddeld net iets hoger dan het landelijke gemiddelde(5.35%). Zoals in figuur 6 te zien is, is dit vooral te wijten aan de jaren 2007 en 2008. De jaren erna scoorde Eemsmond voornamelijk onder het landelijk gemiddelde. De provincie Groningen laat ook grofweg hetzelfde verloop zien, maar scoort gedurende de hele periode 2007-2014 het hoogst.

Figuur 9. Percentage werkloze beroepsbevolking 2007-2014. Bron: CBS 2015

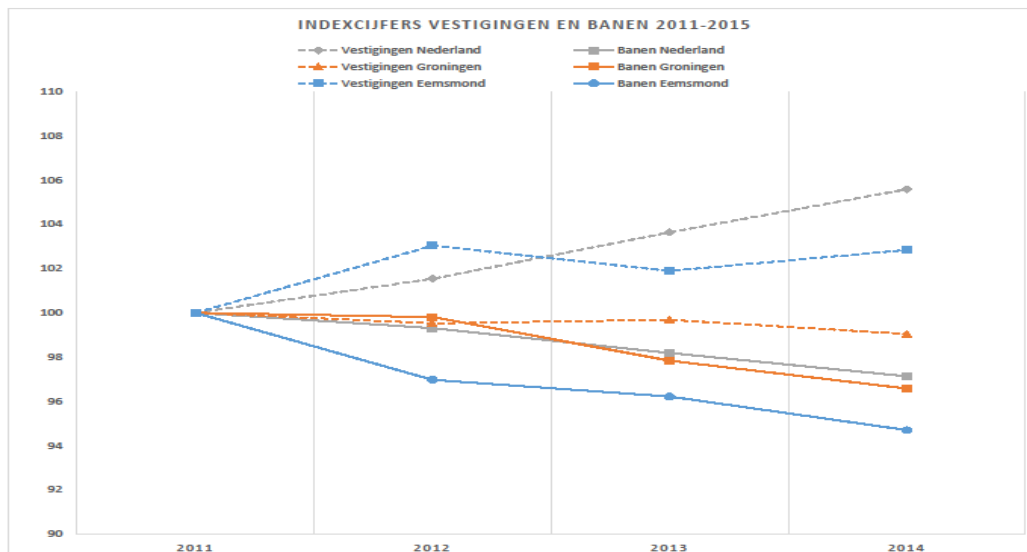

Aangezien het werkloosheidspercentage een normaal verloop vertoont en de gemeente Eemsmond een laag werkloosheidspercentage scoort, waarbij het gemiddelde van de laatste drie jaren(6.7%) zelfs lager ligt dan landelijk(6.8%), valt er op dit gebied niet te zien dat Aardbevingen een impact hebben op de werkgelegenheid.

Het aantal banen(fulltimers, parttimers en uitzendkrachten) is in Eemsmond vanaf 2010 gegroeid met zo'n zeven procent. Deze groei vond voornamelijk plaats in de periode van 2010-2012, daarna bleef het aantal ongeveer gelijk. Vergelijkend met Groningen en Nederland is dat erg goed; in diezelfde periode daalde het aantal banen zowel in Groningen(-0.9%) als in Nederland(-2.4%).

Tegelijkertijd blijft de groei van het aantal vestigingen in Eemsmond in die periode achter bij die van Groningen en de landelijke groei, vanaf 2011 laat Eemsmond zelfs een daling van vestigingen zien, terwijl het aantal in Groningen ongeveer gelijk blijft en in Nederland gestaag groeit.

Figuur 10. Ontwikkeling van vestigingen en banen 2011-2015, geïndexeerd op 2010. Bron: LISA 2015

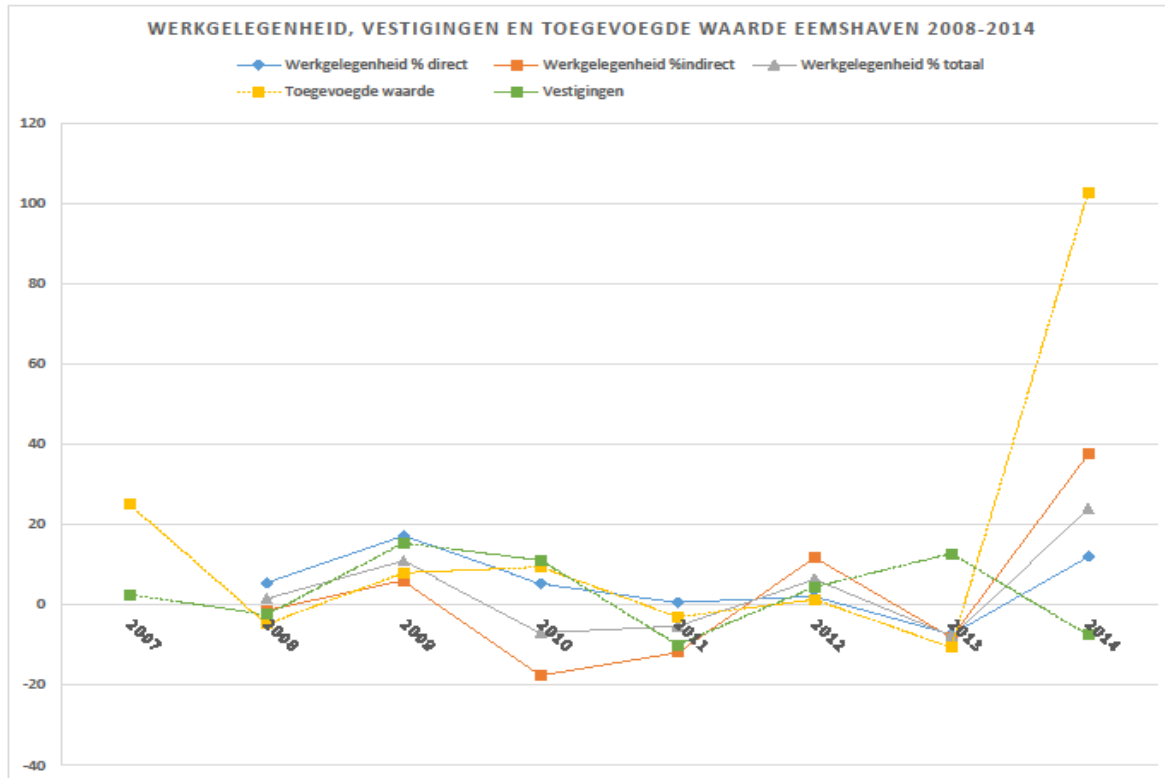

Opvallend is dat er in de gemeente Eemshaven een toename is van het aantal banen bij een geringe toename van vestigingen, tegenover de provinciale en landelijke trend van een daling van het aantal banen bij een toename van vestigingen. Dit duidt op schaalvergroting van bedrijven, wat voor Eemshaven voornamelijk te herleiden is op de activiteiten in de Eemshaven. Zowel de directe als de indirecte werkgelegenheid van de haven Eemshaven is over de afgelopen jaren gegroeid, waardoor de totale werkgelegenheid verbonden met de Eemshaven vanaf 2007 met 20.6% gestegen is (Witte & Jong, 2015). Dit komt neer op 636 banen.

Wat opvalt is dat in 2014 de totale werkgelegenheid met 24 procent veel harder gestegen is dan in andere jaren, waarin de directe werkgelegenheid met 12 procent stijgt en de indirecte werkgelegenheid zelfs met 37.7 procent. Dit komt neer op een totale groei van 367 banen in een jaar. Verder valt op te merken dat de indirecte werkgelegenheid na 2011 harder groeit dan de directe werkgelegenheid en in 2014 is de indirecte werkgelegenheid voor het eerst groter dan de directe werkgelegenheid.

De activiteiten op gebied van vervoer, chemie en energie spelen een grote rol in de economie van de gemeente Eemmond. Figuur 11 laat zien hoe het aantal vestigingen, de werkgelegenheid en de toegevoegde waarde zich in de afgelopen jaren hebben ontwikkeld.

Figuur 11. Groeicijfers werkgelegenheid, vestigingen en toegevoegde waarde Eemshaven 2007-2014. Bron: Havenmonitor 2014.

De toegevoegde waarde van de Eemshaven is de afgelopen jaren enorm toegenomen, verhoudingsgewijs aanzienlijk meer dan de andere Nederlandse havens. In de periode van 2013-2014 is deze met een stijging van 143 miljoen naar 290 miljoen zelfs verdubbeld. Ondertussen is het aantal vestigingen vrij constant gebleven.

Bedrijvigheid in de Eemshaven wordt schijnbaar niet negatief beïnvloed door het voorkomen van aardbevingen in het gebied, bedrijvigheid is er vooral het laatste jaar enorm toegenomen. Ook qua investeringen is er een enorme piek te zien, het investeringsniveau in de Noordelijke zeehavens is in 2013 bijna het vijfvoudige van het jaar daarvoor. Dit komt vooral vanuit de bouw en oplevering van energiecentrales in de Eemshaven en hun aanverwante infrastructuur (Witte & Jong 2015).

Qua werkgelegenheid en werkloosheid doet Eemmond het dus erg goed, in tegenstelling tot de provinciale en landelijke trend groeide het aantal banen zelfs. Dit is vooral te wijden aan de ontwikkelingen in de Eemshaven, wat qua directe en indirecte werkgelegenheid gunstig is voor de regio. Wat dat betreft toont Eemmond geen negatieve impact van aardbevingen en kunnen we spreken van resilience.

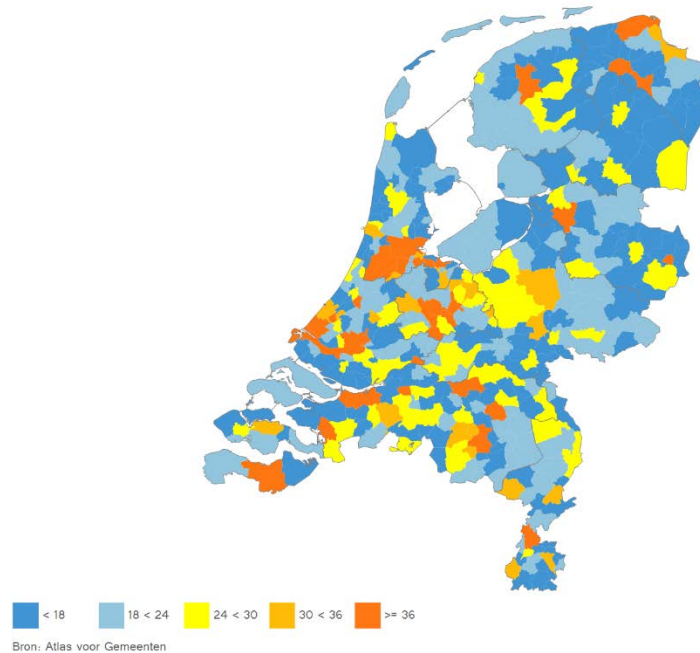
Echter toont dit belang van de Eemshaven voor de regio ook afhankelijkheid van de Eemshaven, dit zorgt voor kwetsbaarheid en kan resilience daarmee negatief beïnvloeden. Wanneer de Eemshaven minder succesvol is, vindt dit gelijk zijn weerslag in de hele regio. Ook is werkgelegenheid uit aanleg van energiecentrales en infrastructuur voor een groot deel werkgelegenheid die vervalst na afronding van de bouw.

4.3.2 Bruto regionaal product

Het bruto regionaal product(BRP), of in dit geval het bruto gemeentelijk product(BGP), is een doorberekening van het bruto binnenlands product(BBP). De waarde van het bruto binnenlands of gemeentelijk product drukt de omvang van de economie uit per inwoner. Deze omvang wordt bepaald door de in totaal toegevoegde waarde gecreëerd in het gebied. Omdat de berekende waarde per hoofd wordt berekend, is het mogelijk om gebieden van verschillende grootten met elkaar te vergelijken.

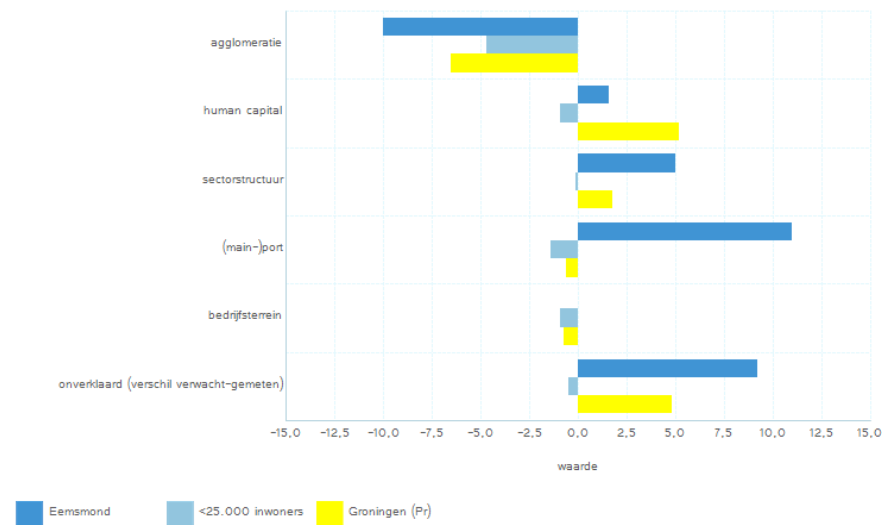
Wanneer er sprake is van economische afname door een verstoring zal dit zijn weerslag vinden in een afname van het bruto regionaal product.

Figuur 12. Gemeten bruto gemeentelijk product in 2013. Bron: Atlas voor gemeenten 2015.

Qua bruto gemeentelijk product scoort de gemeente Eemsmond met 44.5 in 2013 erg hoog, in datzelfde jaar scoorde de provincie Groningen 31.7 en is het landelijke cijfer 27.8. Ter vergelijking: gemeenten in de dezelfde grootteklasse scoorden gemiddeld een bruto gemeentelijk product van 19.3(WSJG 2015).

Figuur 13. Bruto toegevoegde waarde 2013 verklaard. Bron: WSJG (2015).

Ook hier valt te zien hoeveel impact de Eemshaven heeft op de cijfers van de gemeente Eemshaven. In de Eemshaven wordt enorm veel toegevoegde waarde gecreëerd. Na 2013 is deze toegevoegde waarde zelfs bijna verdubbeld. Daarom valt ook te verwachten dat het bruto gemeentelijk product (BGP) van de gemeente Eemshaven in 2014 nog hoger ligt. Cijfers van het bruto gemeentelijk product zijn alleen beschikbaar voor 2013, daarom is het onmogelijk de ontwikkeling van het BGP van de gemeente Eemshaven af te zetten tegen provinciale en landelijke cijfers. Wel kan, gezien de grote mate waarin Eemshaven het BGP van Eemshaven verklaart, het BGP tot op zekere hoogte afgeleid worden van de ontwikkeling van waardevermeerdering in de Eemshaven.

Dat Eemshaven zo'n groot aandeel van het BGP voor zijn rekening neemt, maakt het moeilijk om ontwikkelingen die hun aard in andere activiteiten vinden waar te nemen. Wat betreft resiliëncie kan daarom enkel gezegd worden dat de zeer belangrijke activiteit in de Eemshaven niet of amper beïnvloedt wordt en daarmee resiliëncie vertoont, wederom met de kanttekening dat deze afhankelijkheid van deze industrie Eemshaven in principe minder resiliëncie maakt (Simmie & Martin 2010).

4.3.3 Bedrijvendemografie

Wat betreft werkgelegenheid en bruto gemeentelijk product blijkt dat Eemshaven in grote mate afhankelijk is van de Eemshaven, de grote rol die de Eemshaven speelt in deze cijfers zorgt ervoor dat het moeilijk is ontwikkelingen in andere branches waar te nemen.

De bedrijvendemografie beschrijft de opbouw van een economisch systeem in het aantal vestigingen per sector, dit geeft een indicatie van het aandeel dat een sector inneemt in een economisch systeem over meerdere jaren. Dat maakt het mogelijk om economische structuren en ontwikkelingen daarin met elkaar te vergelijken. De gegevens van de bedrijvendemografie van de gemeente Eemshaven, provincie Groningen en Nederland zijn afkomstig van het CBS, de visualisaties hiervan zijn te zien in bijlage 2. Het vermelden waard is het feit dat de sectoren Onderwijs en Zorg in de CBS-gegevens niet meegenomen zijn.

De gemeente Eemshaven is een veelal ruraal gebied en kent daarom vergeleken met Groningen en Nederland een relatief grote agrarische sector, die ondanks een kleine groei van 8.7% in vestigingen een steeds kleiner aandeel inneemt in de totale bedrijvenpopulatie.

Ook kent Eemshaven een relatief kleine sector specialistische dienstverlening, die vanaf 2007 ten opzichte van Groningen en Nederland wel sterk gegroeid is, met 21.3%. Toch is de sector als aandeel van het totaal aantal vestigingen in die periode minder hard gegroeid ten opzichte van Groningen en Nederland. De groei van specialistische dienstverlening in Eemshaven is voornamelijk toe te schrijven aan groei van activiteiten op gebied van

vervoer en energie in de Eemshaven. De sector energie is met de oplevering van energiecentrales en hun aanverwante infrastructuur (Witte & Jong, 2015) in 2013 verdubbeld en is in Eemsmond een groot aanwezige sector. Ook hier toont zich de tweesplitsing van ruraliteit en kleinschaligheid enerzijds en de activiteiten in de Eemshaven anderzijds.

Voor de rest valt op dat de sector industrie in Eemsmond met een groei van 7.7% in vestigingen veel minder sterk gegroeid is ten opzichte van Groningen (20.7%) en Nederland (23.7%), ondanks dat de sector industrie een groter aandeel inneemt in de totale bedrijvenpopulatie.

Concluderend kan gezegd worden dat er in bedrijvendemografie en opbouw van de bedrijvenpopulatie in Eemsmond geen bijzondere gebeurtenissen plaats hebben gevonden. De ontwikkelingen op dit gebied liggen dan ook behoorlijk op een lijn met zowel Groningen als Nederland. Wat dat betreft valt er op het gebied van bedrijvendemografie geen duidelijke impact van aardbevingen te zien. Er is ten opzichte van Groningen en Nederland geen opvallende toe- of afname van vestigingen en er zijn geen opvallende veranderingen in economische structuur. Ook hier komt de notie van pad-afhankelijkheid naar voren: Eemsmond is van oudsher een ruraal gebied met kleine kernen en dat is te zien aan de economische structuur. Veranderingen daaraan zijn voor een groot deel toe te schrijven aan de ontwikkelingen in de Eemshaven.

Eemshaven zorgt daarmee voor economische groei en ook diversificatie binnen de bedrijvendemografie, wat resilience ten goede komt (Huggins & Thompson, 2015), maar een kanttekening is dat afhankelijkheid van deze activiteiten risicovol is en daarmee ongunstig voor de economische resilience van Eemsmond.

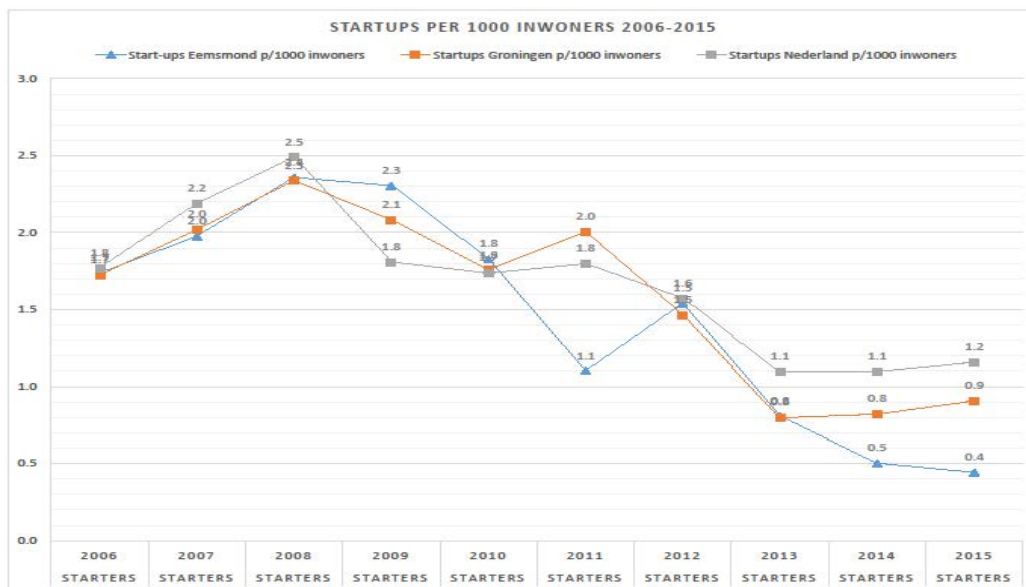
4.3.4 Startups

Het aantal startups, de aard van startups en de ontwikkeling hiervan zegt iets over de resilience van een systeem op de korte termijn en beïnvloedt tegelijkertijd de resilience van het systeem op langere termijn.

Over de periode 2007-2015 ligt in Eemsmond het aantal startups per 1000 inwoners gemiddeld lager dan het provinciale en landelijke gemiddelde, het verloop ligt behoorlijk op een lijn met de provinciale en landelijke verloop. Wel valt hier te zien dat zowel in Groningen als landelijk na 2012 een stijgende trend wordt ingezet, terwijl het aantal startups in Eemsmond blijft dalen.

Voor Eemsmond praten we over dermate kleine aantallen startups dat we over deze twee jaar nog geen echte uitspraken kunnen doen. Mocht deze lijn op de langere termijn niet een verloop ongeveer gelijkvormig aan dat van Groningen en Nederland vertonen, dan kan gesteld worden dat er wezenlijk iets veranderd is in de gemeente. Als deze ontwikkeling gepaard gaat met verlies van banen en stijgende werkloosheid, dan kunnen we stellen dat het ondernemingsklimaat negatief beïnvloedt is.

Figuur 14. Startups per duizend inwoners.

Er zijn nog geen startups die qua aard in lijken te spelen op de mogelijkheden die het beleid biedt en de stimulering op het gebied van bijvoorbeeld de energietransitie of ‘cross-overs’ tussen sectoren. De sector specialistische dienstverlening laat ook nog geen startups zien op het gebied van innovatie voortvloeiend uit deze cross-overs. De startups in de laatste jaren bestaan voornamelijk uit kleinschalige online detailhandel vanuit huis.

4.3.5 Samenvattend

Het aantal startups ligt gemiddeld lager in Eemsmond dan in Groningen en Nederland, maar volgt wel een ongeveer gelijk verloop. Ook laat Eemsmond in cijfers geen duidelijke schok zien sinds het vergeren van de aardbevingen in 2012, wel laat de gemeente Eemsmond de laatste jaren een dalende lijn zien naar het laagste aantal startups per 1000 inwoners tot dan toe. Als deze daling voortgezet wordt, blijkt Eemsmond ten opzichte van Groningen en Nederland een minder aantrekkelijk vestigingsklimaat te hebben. Dit zou het gevolg kunnen zijn van aardbevingen en/of krimp, wat gevolgen heeft voor de resiliënce van de gemeente Eemsmond. Verder zou dit tot gevolg hebben dat Eemsmond steeds meer afhankelijk wordt van zijn bestaande activiteiten. Gezien het feit dat groei economische groei die er is veelal toegeschreven kan worden aan de activiteit in de Eemshaven zou dat betekenen dat de afhankelijkheid van de gemeente Eemsmond aan de Eemshaven vergroot wordt. Dit schept een risico en vermindert resiliënce.

Er zijn qua startups nog geen tekenen dat het stimuleringsbeleid zijn vruchten afwerpt, de startups die ontstaan bestaan uit voornamelijk kleinschalige detailhandel vanuit huis, en vormen kennisintensieve ontwikkeling. Ook zijn er nog geen startups op het gebied van bijvoorbeeld ICT en cultuur, toerisme en recreatie.

Hoofdstuk 5: Conclusie

In dit hoofdstuk worden de verschillende resultaten en de bijbehorende bevindingen bij elkaar gebracht en wordt geconcludeerd of ondernemerschap in de gemeente beïnvloedt wordt door aardbevingen, daaruit komt naar voren of de gemeente Eemsmond resilience vertoont en of deze resilience beïnvloedt wordt door aardbevingen en beleid.

Beleid: stuurt op evolutionary resilience door netwerken te stimuleren en te financieren.

Het economische stimuleringsbeleid voortkomend uit de aardbevingsproblematiek is zowel in de manier van stimuleren als in de ontwikkelingen waarop gedoeld overeenkomstig met de theorie van evolutionaire economische resilience. Er wordt uitgegaan van de sectoren die reeds aanwezig zijn in het gebied, waar kennis door samenwerking en knowledge spillover moet leiden tot innovatie en tot economische ontwikkeling. Deze samenwerking en kennisuitwisseling moet zorgen voor nieuwe producten, die een stuwende rol in de economie van Eemsmond kunnen spelen en tevens het gevaar van 'lock-in' moeten verminderen. Ook het belang van ondernemerschap als mechanisme van economische groei, als mechanisme van aanpassing en als essentieel onderdeel van resilience komt duidelijk naar voren in het beleid.

Al met al stuurt het beleid via een evolutionair pad, op verbetering van de factoren die bijdragen aan resilience zoals die door Pendall et al. (2010) en Huggins & Thompson(2015) genoemd worden. De belangrijkste middelen om dat te bereiken zijn voornamelijk het creëren van netwerken van samenwerking binnen en tussen de bedrijfssectoren, onderwijs en overheid.

Ondernemers: resistent in houding, resilient in gedrag.

Op microniveau laten de geïnterviewde ondernemers in het aardbevingsgebied een resistente houding zien, ze willen zich niet laten beperken door aardbevingen. Het belang van actief ondernemerschap dat deze ondernemers schetsen, past goed binnen de notie van ondernemerschap als mechanisme van resilience.

Eemsmond: geen duidelijke impact van aardbevingen, duidelijke afhankelijkheid van Eemshaven

De gemeente Eemsmond laat qua economische cijfers geen duidelijke negatieve impact van aardbevingen zien. Qua werkgelegenheid, bedrijvendemografie en bruto regionaal product is er geen merkbare verandering sinds het voorkomen van aardbevingen. Het verloop van de indicatoren toont over het algemeen veel gelijkenis met de ontwikkelingen op grotere schaal, waarbij Eemsmond het op het gebied van werkgelegenheid en bruto regionaal product zelfs beter doet dan de provincie Groningen en Nederland. Wel wordt hier de grote rol en de afhankelijkheid van de activiteiten in de Eemshaven duidelijk, de Eemshaven heeft zich de laatste jaren enorm ontwikkeld en dat is gunstig voor de gemeente Eemsmond. De keerzijde hiervan is dat de afhankelijkheid van deze sectoren Eemsmond kwetsbaar maakt voor krimp in deze activiteiten, dat is negatief voor resilience.

Een punt waar Eemsmond minder goed presteert is het startupcijfer. Dit lag al lager dan het landelijke en provinciale gemiddelde en waar op groter schaalniveau de laatste jaren een stijging valt te zien, is dit voor Eemsmond enkel gedaald. Wanneer het startupcijfer blijft dalen of laag blijft, dan is ondernemerschap in Eemsmond vermindert en is gemeente de Eemsmond niet resilient. Op deze manier vermindert ook de diversiteit binnen het economische systeem en groeit de afhankelijkheid van de activiteiten in de Eemshaven, waardoor het systeem op langere termijn kwetsbaarder en dus minder resilient is(Huggins, 2013).

Als we de economie van de gemeente Eemsmond op basis van de economische indicatoren zoals die in hoofdstuk 4.3 besproken zijn zouden plaatsen in het 4-fasen model van aanpassing van Gunderson en Holling(2002), zou dat tussen de fases exploitatie en groei en behoud zijn. Ook hier speelt Eemshaven, waar activiteiten op gebied van energie, chemie en ICT zich sterk ontwikkelen, een belangrijke rol.

Op dit moment zijn er nog geen indicatoren die wijzen op de innovatie voortkomend uit het creëren van crossovers tussen sectoren, of het beleid daadwerkelijk toevoegt aan evolutionaire resilience van het gebied valt dus nog te bezien. Zou dit gebeuren, dan zou dat betekenen dat de economie van Eemsmond nog in de fase exploitatie en groei zou blijven.

Reflectie

Na het bespreken van de conclusies uit het onderzoek is het nuttig om te reflecteren op het proces van dataverzameling en –analyse en de resultaten van het onderzoek. Op gebied van dataverzameling bleek het in eerste instantie lastig om welwillende ondernemers te vinden om te interviewen, de twee meest gehoorde redenen daarvoor waren tijdgebrek en het niet willen praten over het fenomeen aardbevingen.

In eerste instantie was het de bedoeling om alleen startende ondernemers te benaderen. Toen het er op begon te lijken dat dit niet zou gaan lukken door het gebrek aan medewerking is het criterium ‘starter’ komen te vervallen, waardoor het aantal mogelijke respondenten enorm toenam. Toch bleef het aantal respondenten op nul staan en begon de tijd ernstig te dringen, gelukkig kwam op dat moment de kans voorbij om via een persoon actief in de Rotary in Noord-Groningen een aantal ondernemers te benaderen. Dit had direct succes en ik vond drie enthousiaste ondernemers, de vierde en laatste ondernemer werd uiteindelijk wel uit het zoekwerk gevonden. Hoewel de vondst van drie Rotary zeer boeiende en bruikbare interviews opleverde, valt hier de kanttekening te maken dat dit wellicht te koste gaat van diversiteit van percepties, meningen en gedrag, waardoor het inzicht in impact van aardbevingen op ondernemerschap op microniveau misschien enigszins beperkt is.

Daarnaast is er enkel gesproken met ondernemers die reeds actief zijn in het gebied en komt een mogelijke groep ondernemers, die vanwege aardbevingen gekozen heeft om niet in het gebied te gaan ondernemen, niet in beeld. Dit vindt zijn oorzaak in het proces van het zoeken naar respondenten: actieve ondernemers zijn vindbaar in bijvoorbeeld het handelsregister, personen die ervan afgezien zijn zeer moeilijk vindbaar. Implicatie voor het geschetste beeld is dat we wellicht te maken krijgen met cognitieve dissonantie: een ondernemer zal zijn keuze voor vestiging of het blijven in het aardbevingsgebied rechtvaardigen.

Op gebied van data-analyse is te noemen dat het analyseren van het beleid subjectief is: de criteria waaraan het beleidsdocument beoordeeld is vloeien voort uit het theoretisch kader, maar de puntentoekenning is zelf gedaan op basis van de maatregelen zelf en de toelichting daarbij, zoals dat in het ‘Programma Economic Board 2014’ staat. Dit is natuurlijk onderhevig aan interpretatie en daarmee enigszins subjectief.

Uiteindelijk kan na het onderzoek geconcludeerd worden dat het waarschijnlijk te vroeg is om de daadwerkelijke impact van het stimuleringsbeleid terug te zien in economische cijfers. De lijnen en maatregelen van het beleid zijn bekend sinds december 2014 en in 2015 is men begonnen met de uitvoering. Dit houdt ook dat men vanaf dat moment begonnen is met het opzetten van de uitvoerende organen en het creëren van de netwerken. Daadwerkelijke resultaten in de vorm van bijvoorbeeld startups zullen pas later zichtbaar worden.

Bronnen

- Atzema, O. et al., 2002. *Ruimtelijke Economische Dynamiek; Kijk op bedrijfslocatie en regionale ontwikkeling*,
- Audretsch, D.B. & Fritsch, M., 2002. Growth Regimes over Time and Space. *Regional Studies*, 36(2), pp.113–124.
- Berkes, F. & Folke, C., 1998. Linking social and ecological systems for resilience and sustainability. In *Linking social and ecological systems: management practices and social mechanisms for building resilience*. pp. 13–20. Available at: <http://books.google.com/books?hl=fr&lr=&id=XixuNvX2zLwC&pgis=1>.
- Bristow, G., 2010. Resilient regions: Re-'place'ing regional competitiveness. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), pp.153–167.
- Clifford, N.J. et al., 2003. Key Methods in Geography. In *Geographical Research*. pp. 103–113.
- Commissie Meijer, 2013. Vertrouwen in een duurzame toekomst.
- Davies, S., 2011. Regional resilience in the 2008-2010 downturn: Comparative evidence from European countries. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 4(3), pp.369–382.
- Dawley, S., Pike, A. & Tomaney, J., 2010. Towards the Resilient Region? *Local Economy*, 25, pp.650–667.
- Demmer, W. a., Vickery, S.K. & Calantone, R., 2011. Engendering resilience in small- and medium-sized enterprises (SMEs): a case study of Demmer Corporation. *International Journal of Production Research*, 49(18), pp.5395–5413.
- Desrochers, P. & Sautet, F., 2008. Entrepreneurial policy: The case of regional specialization vs. spontaneous industrial diversity. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 32(5), pp.813–832. Available at: http://ezproxy.eafit.edu.co/login?url=http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=UA&search_mode=GeneralSearch&qid=1&SID=1A4gPNef94H6Obf9kG2&page=27&doc=268.
- Doran, J. & Fingleton, B., 2015. Resilience from the micro perspective. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, (March), pp.205–223. Available at: <http://cjres.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/cjres/rsv004>.
- DvhN, 2014. Nog zo'n klap en er komt een volksoptand.
- Eck, J.R. et al., 2013. *Demografische ontwikkelingen 2010-2040*,
- Economic Board Groningen, 2014. Route voor het versterken van de economie in noordoost groningen.
- ESPON, 2014. Economic Crisis: Resilience of Regions, Inception Report. *Territorial Observation*, (12), p.109.
- Gunderson, L.H. & Holling, C.S., 2002. *Panarchy: understanding transformations in systems of humans and nature*,
- HAARTSEN, T. & VENHORST, V., 2010. Planning for Decline: Anticipating on Population Decline in the Netherlands. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 101(2), pp.218–227. Available at: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1467-9663.2010.00597.x>.
- Het Rijk, 2014. *Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen*,
- Hospers, G.J., Desrochers, P. & Sautet, F., 2009. The next Silicon Valley? On the relationship between geographical clustering and public policy. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 5(3), pp.285–299.
- Hospers, G.J. & Reverda, N., 2015. *Managing Population Decline in Europe's Urban and Rural Areas*,
- Hudson, R., 2010. Resilient regions in an uncertain world: Wishful thinking or a practical reality? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), pp.11–25.
- Huggins, R., 2013. Shocks : A Study of Local Resilience.

- Huggins, R. & Thompson, P., 2015. Entrepreneurship, innovation and regional growth: a network theory. *Small Business Economics*, 45(1), pp.103–128. Available at: <http://link.springer.com/10.1007/s11187-015-9643-3>.
- Huggins, R. & Thompson, P., 2015. Local entrepreneurial resilience and culture: the role of social values in fostering economic recovery. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8(2), pp.313–330. Available at: <http://cjres.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/cjres/rsu035>.
- KNMI, 2013. Aardbevingen door gaswinning in Noord-Nederland. *Www.Knmi.Nl*. Available at: http://www.knmi.nl/cms/content/22993/aardbevingen_door_gaswinning_in_noord-nederland.
- Levitt, T., 1965. EXPLOIT the Product Life Cycle. *Harvard Business Review*, 43(6), pp.81–94. Available at: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=bth&AN=3866434&lang=es&site=ehost-live>.
- Martin, R., 2012. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography*, 12(1), pp.1–32.
- Martin, R., Sunley, P. & Tyler, P., 2015. Local growth evolutions: recession, resilience and recovery. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8(2), pp.141–148. Available at: <http://cjres.oxfordjournals.org/cgi/doi/10.1093/cjres/rsv012>.
- Metcalfe, J.S. & Ramlogan, R., 2006. Creative Destruction and the Measurement of Productivity Change. *Revue de l'OFCE*, 97 bis(5), p.373. Available at: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-42249106095&partnerID=tZOtx3y1>.
- Nationaal Coördinator Groningen, 2016. Concept Meerjarenprogramma Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen 2016-2020. , pp.1–274.
- Östlund, U. et al., 2011. Combining qualitative and quantitative research within mixed method research designs: A methodological review. *International Journal of Nursing Studies*, 48(3), pp.369–383.
- Pendall, R., Foster, K. a. & Cowell, M., 2010. Resilience and regions: Building understanding of the metaphor. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), pp.71–84.
- Simmie, J. & Martin, R., 2010. The economic resilience of regions: Towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3(1), pp.27–43.
- Smithson, J., 2008. The SAGE Handbook of Social Research Methods. *The Sage handbook of social research methods*, pp.357–370.
- Team Midterm Review Bevolkingsdaling, 2014. Grenzen aan de Krimp. Available at: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2014/10/10/grenzen-aan-de-krimp.html>.
- Verlinde, A., 2014. VERANDERINGEN IN KWALITEIT VAN LEVEN NOORDOOST GRONINGEN 2012-2014. , (December), pp.1–32.
- van der Voort, N. & Vanclay, F., 2015. Social impacts of earthquakes caused by gas extraction in the Province of Groningen, The Netherlands. *Environmental Impact Assessment Review*, 50, pp.1–15. Available at: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0195925514000766>.
- Williams, N. & Vorley, T., 2014. Economic resilience and entrepreneurship: lessons from the Sheffield City Region. *Entrepreneurship & Regional Development*, 26(3-4), pp.257–281. Available at: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08985626.2014.894129>.
- Williams, N., Vorley, T. & Ketikidis, P.H., 2013. Economic resilience and entrepreneurship: A case study of the Thessaloniki City Region. *Local Economy*, 28(4), pp.399–415. Available at: <http://lec.sagepub.com/lookup/doi/10.1177/0269094213475993>.

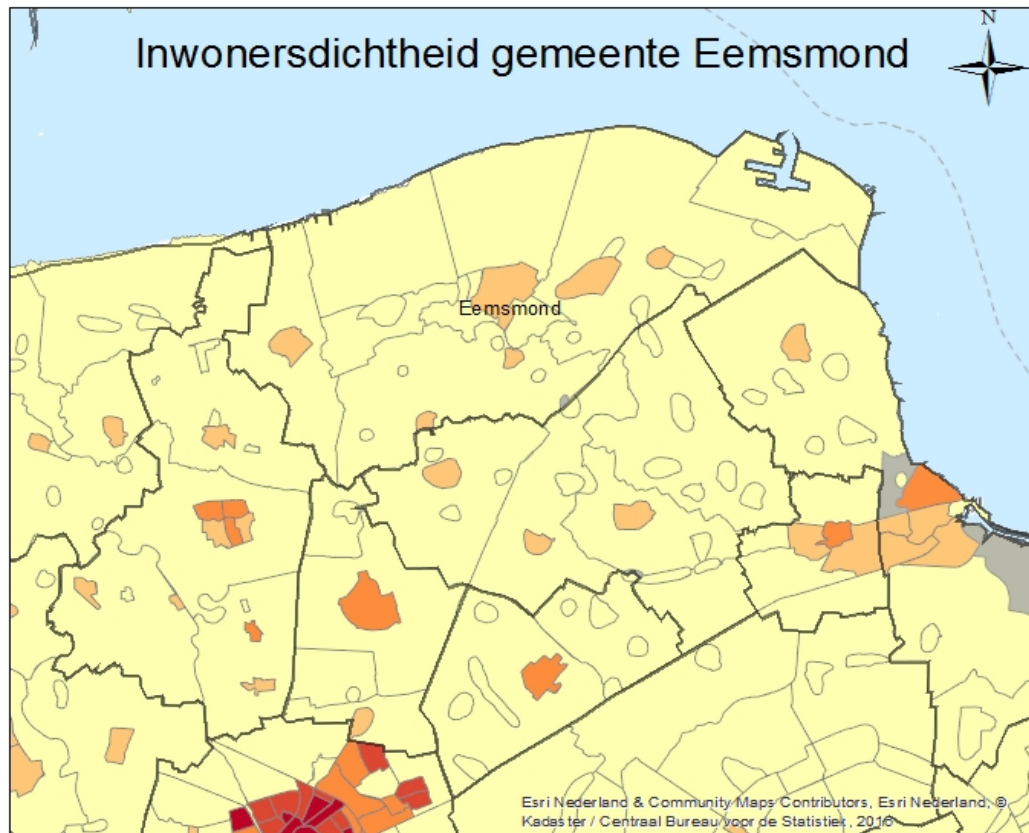
Witte, J. & Jong, O. De, 2015. Havenmonitor. , (December).

WSJG, 2015. Sturingsanalyse lokale economie Eemsmond. Available at:

http://wsjg.databank.nl/Jive/JiveReportContents.ashx?report=t4_loec&inp_geo=gemeente_1651.

Bijlagen

Bijlage 1 Inwonersdichtheid per wijk gemeente Eemsmond.

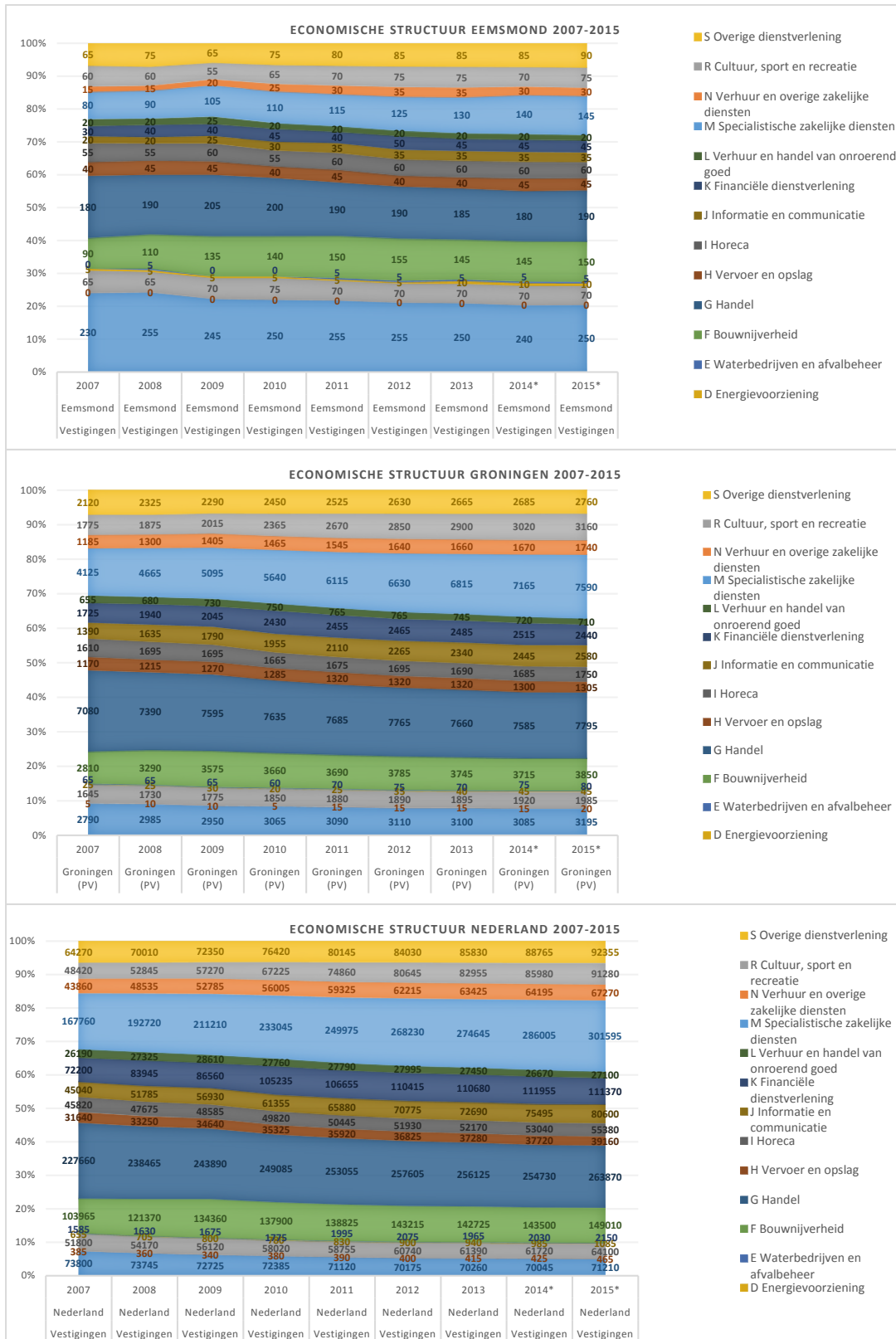

Legend

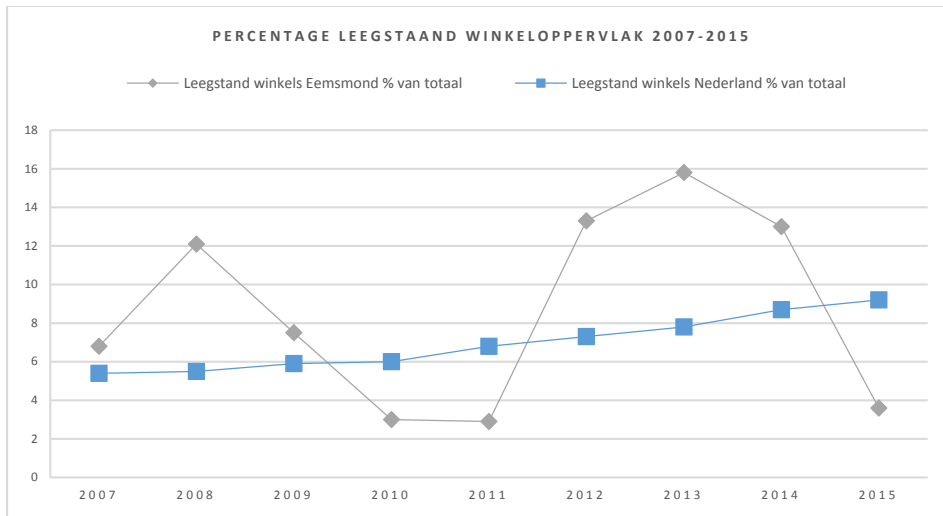
- Minder dan 1.000 inwoners per km²
- 1.000 - 2.500 inwoners per km²
- 2.500 - 5.000 inwoners per km²
- 5.000 - 10.000 inwoners per km²
- Meer dan 10.000 inwoners per km²
- Overige

0 2.5 5 10 Kilometers

Bijlage 2 Economische structuur Eemshond, Groningen en Nederland. Bron: CBS 2015.

Bijlage 3. Leegstand van winkels als percentage van het totaal 2007-2015. Bron: CBS.nl

Bijlage 3. Arbeidsdeelname 2007-2014. Bron: CBS

Arbeidsdeelname; regionale indeling 2014

Persoonskategorie	Regio's	Nederland				Groningen (P)				Eemshaven			
		Onderwerpen	Beroeps- en	Beroepsbevo	Beroepsbevo	Beroeps- en	Beroepsbevo	Beroepsbevo	Beroepsbevo	Beroeps- en	Beroepsbevo	Beroepsbevo	Beroepsbevo
Perioden		x 1 000	x 1 000	x 1 000	%	x 1 000	x 1 000	x 1 000	%	x 1 000	x 1 000	x 1 000	%
Totaal 2007		12257	8524	355	4.2	437	294	16	5.5	12	8	0	5.1
Totaal 2008		12315	8676	318	3.7	438	298	13	4.5	12	8	0	4
Totaal 2009		12372	8742	381	4.4	438	297	16	5.5	12	8	0	4.4
Totaal 2010		12412	8713	435	5	441	302	18	5.8	12	8	0	4.9
Totaal 2011		12452	8714	434	5	442	302	18	6	12	8	0	4.7
Totaal 2012		12541	8846	516	5.8	445	302	20	6.8	12	8	0	5.3
Totaal 2013		12638	8913	647	7.3	448	306	25	8.1	12	8	1	7.5
Totaal 2014		12665	8874	660	7.4	448	300	25	8.5	12	8	1	7.3
					5.35				6.3375				5.4

Bijlage 4. Startups per 1000 inwoners 2006-2015. Bron: CBS

Onderwerpen	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters
Perioden	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Bedrijfstakken/branches SBI 2008	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	
Start-ups Eemshaven 2006 = 29	29	33	39	38	30	18	25	13	8	7	
Procentuele ontwikkeling Eemshaven	-	13.8	18.2	-2.6	-21.1	-40.0	38.9	-48.0	-38.5	-12.5	gemiddeld
Start-ups Eemshaven p/1000 inwoners	1.7	2.0	2.4	2.3	1.8	1.1	1.5	0.8	0.5	0.4	1.5
Start-ups Groningen 2011 = 989	989	1157	1340	1195	1013	1160	850	464	479	530	
Procentuele ontwikkeling Groningen	-	17.0	15.8	-10.8	-15.2	14.5	-26.7	-45.4	3.2	10.6	gemiddeld
Startups Groningen p/1000 inwoners	1.7	2.0	2.3	2.1	1.8	2.0	1.5	0.8	0.8	0.9	1.6
Start-ups Nederland 2011 = 28912	28912	35789	40841	29809	28784	29946	26304	18400	18469	19669	
Procentuele ontwikkeling Nederland	-	23.8	14.1	-27.0	-3.4	4.0	-12.2	-30.0	0.4	6.5	gemiddeld
Startups Nederland p/1000 inwoners	1.8	2.2	2.5	1.8	1.7	1.8	1.6	1.1	1.1	1.2	1.7

Bevolkingsontwikkeling; regio per maand

Onderwerpen	Bevolkingsontwikkeling									
Perioden	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Regio's	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal
Nederland	16334210	16357992	16405399	16485787	16574989	16655799	16730348	16779575	16829289	16967707
Groningen (PV)	574042	573614	573459	574092	576668	579036	580875	581705	582728	584060
Eemshaven	16695	16710	16542	16487	16426	16357	16235	16083	15928	15792

Bijlage 5. Indexcijfers startups 2006-2015. Bron: CBS

Onderwerpen	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters
Perioden	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bedrijfstakken/branches SBI 2008	Index	Index	Index	Index	Index	Index	Index	Index	Index	Index
Start-ups Eemsmond 2006 = 29	100.0	113.8	134.5	131.0	103.4	62.1	86.2	44.8	27.6	24.1
Start-ups Groningen 2006 = 989	100.0	117.0	135.5	120.8	102.4	117.3	85.9	46.9	48.4	53.6
Start-ups Nederland 2006 = 28912	100.0	123.8	141.3	103.1	99.6	103.6	91.0	63.6	63.9	68.0

Onderwerpen	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters
Perioden	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bedrijfstakken/branches SBI 2008	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal
Start-ups Eemsmond 2006	29	33	39	38	30	18	25	13	8	7
Start-ups Groningen 2011	989	1157	1340	1195	1013	1160	850	464	479	530
Start-ups Nederland 2011	28912	35789	40841	29809	28784	29946	26304	18400	18469	19669

Bijlage 6.. Startups per branche 2011-2015. Bron: CBS

Onderwerpen	Starters	Starters	Starters	Starters	Starters	Totaal
Perioden	2011	2012	2013	2014*	2015*	2011-2015
Bedrijfstakken/branches SBI 2008	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal	aantal
A Landbouw, bosbouw en visserij		1	0	0	0	1
B Delfstoffenwinning		0	0	0	0	0
C Industrie		1	0	1	0	2
D Energievoorziening		0	0	0	0	0
E Waterbedrijven en afvalbeheer		0	0	0	0	0
F Bouwnijverheid		1	1	0	1	3
G Handel		0	5	3	3	16
H Vervoer en opslag		1	1	0	1	3
I Horeca		2	0	0	1	3
J Informatie en communicatie		1	2	0	1	4
K Financiële dienstverlening		0	0	0	0	0
L Verhuur en handel van onroerend goed		0	0	0	0	0
M Specialistische zakelijke diensten		6	6	1	1	16
N Verhuur en overige zakelijke diensten		0	1	1	0	2
P Onderwijs		2	1	4	0	7
Q Gezondheids- en welzijnszorg		2	2	3	0	7
R Cultuur, sport en recreatie		1	1	0	0	2
S Overige dienstverlening		0	5	0	0	5
Totaal Eemsmond		18	25	13	8	71
Index vanaf 2011 Eemsmond		100.00	138.89	72.22	44.44	38.89
Totaal Groningen		1161	850	464	479	530
Index vanaf 2011 Groningen		100.00	73.21	39.97	41.26	45.65
Totaal Nederland		29946	26304	18400	18469	19669
Index vanaf 2011 Nederland		100.00	87.84	61.44	61.67	65.68

Bijlage 7. Cijfers vestigingen en banen, indexcijfers en groeipercentages 2010-2014. Bron: LISA

Jaar	Eemsmont		Eemsmont		Groningen		Groningen		Nederland		Nederland	
	vestiginger	INDEX vest	banen	INDEX ban	vestiginger	INDEX vest	banen	INDEX ban	vestiginger	INDEX vest	banen	INDEX ban
2010	1220	100.0	5080	100.0	40500	100.0	271910	100.0	1197930	100.0	8138030	100.0
2011	1320	108.2	5280	103.9	43880	108.3	278920	102.6	1245810	104.0	8179370	100.5
2012	1280	104.9	5440	107.1	43670	107.8	278380	102.4	1264930	105.6	8122530	99.8
2013	1270	104.1	5380	105.9	43740	108.0	272890	100.4	1291080	107.8	8030750	98.7
2014	1250	102.5	5430	106.9	43460	107.3	269370	99.1	1315350	109.8	7944540	97.6

Jaar	Eemsmont		Groningen		Nederland	
	Vestiginger	Banen	Vestiginger	Banen	Vestiginger	Banen
2010						
2011	8.2	3.9	8.3	2.6	4.0	0.5
2012	-3.0	3.0	-0.5	-0.2	1.5	-0.7
2013	-0.8	-1.1	0.2	-2.0	2.1	-1.1
2014	-1.6	0.9	-0.6	-1.3	1.9	-1.1

Bijlage 8. Startups 2012-2015. Bron: KVK

2012: 25x Naam	Plaats	Branche	Bedrijfspanid/thuis/online
Drenth Zonnepanelen	Warffum	Specialistische dienstverlening	
Mirjam's mobiele Haarservice	Roodeschool	Overige dienstverlening	
Pool Clean	Kantens	Verhuur en overige zakelijke diensten	
Studio IXL B.V.	Uithuizen	Specialistische dienstverlening	
Rene Diekstra	Oudeschip	Cultuur, sport en recreatie	
Evo Supplies	Uithuizen	Handel; groot- en detailhandel	
Schrader Petproducts	Roodeschool	Handel; detailhandel	
Frijke Dijkstra	Warffum	Gezondheids- en welzijnszorg	
Desi's Massage	Uithuizen		
Kinderpraktijk Karen Hansems	Usquert	Gezondheids- en welzijnszorg	
Sjirk Sikkema Bouw	Roodeschool	Bouwnijverheid	
Marjowsfotografie	Oldenzijl	Specialistische dienstverlening	
Mozeskriebel	Warffum	Informatie en communicatie	
Ontwerpbureau Lanting	Uithuizermeeden	Specialistische dienstverlening	
Knus Online	Uithuizen	Handel; detailhandel online	online
Uitvaartverzorging Uil	Uithuizermeeden	Overige dienstverlening	
Websitebeheer JD	Oldenzijl	Informatie en communicatie; ict	online
Puur fotoshoots	Kantens	Specialistische dienstverlening; fotografie	
Crosoe Skin Care	Roodeschool	Handel; groot- en detailhandel	
Friss Huidverzorging	Uithuizen	Overige, Gezondheids- en welzijnszorg	
Metalenzo	Zandweer	Onderwijs; overig onderwijs, bedrijfsopleidingen en trainingen	
Wolletjes	Uithuizen	Groot- en detailhandel, winkels in overige artikelen	
Salon Scherp Hairstyling	Uithuizen		
RW Support	Roodeschool	Dienstverlening voor vervoer en water	
B.L.I.K.	Uithuizermeeden	Specialistische dienstverlening; Organisatie & Advies	

2013: 13x Naam	Plaats	Branche	Pand/thuis/online
Jolanda Dam ondersteuning en begeleiding		Gezondheids- en welzijnszorg	
NOVL Opleidingscollege voor bedr. Opleid. B.V.		Overig onderwijs	
Arientje-freubelientje		Industrie; textiel online	
Tromp Zorgverlening		Gezondheids- en welzijnszorg	
Jeanet Bouma Zorgverlening		Gezondheids- en welzijnszorg	Speciale zorg
In- en verkoop Carlos		Handel; detailhandel	
Naaiatelier Elizabeth		Onderwijs	
MW3D		Specialistische dienstverlening; Interieur en ruimtelijk ontwerp	Thuis
Bodytreatment.nl		Handel; detailhandel online	Thuis
Centrum van Gezondheid en regeneratie		Gezondheids- en welzijnszorg Fysiotherapeut	Thuis
Lillibeth		Onderwijs	Thuis
Abelson		Handel Bouwnijverheid Duurzaamheid	Thuis
Perobo		Verhuur en overige zakelijke diensten; verhuur machines en installaties	Thuis

2014: 8x Naam	Plaats	Branche	Pand/thuis/online
Rozenboom Veiligheidskundig advies		Specialistische dienstverlening	Thuis
Noordfruit		Handel	Thuis
Kimkado		Handel online	Thuis
G.E.D.		Grondverzet	Thuis
De Joode Maritieme Consultancy		Specialistische dienstverlening	Thuis
Even naar Uithuizen		Horeca	Pand
Sprint Computer service		Informatie en communicatie	Thuis
Handelsondernemer Pare		Handel	Pand

2015: 7x Naam	Plaats	Branche	Pand/thuis/online
Studio IXL	Uithuizen	Specialistische dienstverlening, keukens	Vestiging
VW Parts Grunn	Oosternieland	Detailhandel online	Thuis
Outletstore Uithuizen	Uithuizen	Detailhandel, herenkleding	Vestiging
Daan Giesen	Usquert	Detailhandel online	Thuis
Style & Restyle	Uithuizen	Detailhandel online	Pand
Hip & Hap	Warffum	Detailhandel online, non-food	Thuis
Stollenga Drone Fotografie	Eppenuizen	Detailhandel fotografie	Thuis

1. Kennismaking

Kennismaking en uitleg over het onderzoek

2. Inleidende vragen

Ondernemer en onderneming

Komt u hier uit de buurt?

Waar bent u opgegroeid?

- Waarom bent u hier heen verhuisd?

Voelt u zich verbonden met deze regio?

Heeft u eerder een eigen bedrijf gehad?

- Wat voor bedrijf had u?

Wat was uw motivatie tot het starten van een bedrijf?

- Waarom dit type bedrijf?

- Richt uw bedrijf zich vooral op een lokale/regionale afzetmarkt, of een (inter)nationale?

- Opereert uw bedrijf vanuit uw huis, of vanuit een bedrijfspand?

Hoeveel werknemers heeft het bedrijf?

- Heeft u ambitie tot uitbreiding?

3. Kernvragen

Ondernemerschap en vestigingskeuze

Wat maakt de Eemsdelta aantrekkelijk?

- Wat maakt de Eemsdelta aantrekkelijk als ondernemer?

Wat zijn de eisen waar een vestigingslocatie aan moet voldoen?

Waarom heeft u er voor gekozen om uw bedrijf te vestigen in de Eemsdelta?

Hebben aardbevingen een rol gespeeld in de vestigingskeuze?

- Heeft u gedacht aan andere locaties?

- Heeft het denkt u een invloed gehad op de waarde/kosten van het pand?

- Heeft het invloed op de afzetmarkt in het gebied?

Denkt u dat aardbevingen in de toekomst gevolgen kunnen hebben voor uw bedrijf?

- Ziet u kans op schade?

- Kan het invloed hebben op de waarde/kosten van het pand?

- Denkt u dat het invloed kan hebben op de afzetmarkt in het gebied?

Heeft krimp een rol gespeeld in de vestigingskeuze van uw bedrijf?

Denk u dat krimp in de toekomst gevolgen kan hebben voor uw bedrijf?

Denkt u dat de aardbevingen een (negatieve) invloed hebben op het economische klimaat van de Eemsdelta?

Denkt u dat krimp een negatieve invloed heeft op het economische klimaat van de Eemsdelta?

- Denkt u dat deze ontwikkelingen ook positief kunnen zijn?

Ziet u zelf effecten van aardbevingen?

Ziet u zelf effecten van krimp?

Economisch beleid en ondernemerschap

Bent u op de hoogte van het economisch beleid in de Eemsdelta?

Vindt u dat de overheid de economie voldoende/goed stimuleert?

Vindt u dat er goed beleid gevoerd wordt op gebied van de aardbevingsproblematiek?

Heeft u gebruik gemaakt van hulp of voorlichtingsmogelijkheden?

- Kent u andere ondernemers die dat gedaan hebben?

Heeft u gebruik gemaakt van financieringsmogelijkheden?

- Kent u andere ondernemers die dat gedaan hebben?

4. Afsluitende vragen

Hoe ziet u de toekomst van uw bedrijf in de Eemsdelta?

Hoe ziet u de toekomst van de Eemsdelta?

Heeft u zelf nog vragen?

Bent u geïnteresseerd naar de uitkomsten van mijn onderzoek?

5. Afsluiting en dankwoord

Respondent A
Toerisme en recreatie

Begonnen met camping omdat uitbreiding van het agrarisch bedrijf niet mogelijk is, terwijl schaalvergroting eigenlijk wel nodig is in de agrarische sector. Het eten is goedkoper geworden, dus de inkomsten zijn minder geworden, waardoor schaalvergroting noodzakelijk is.

Overheid

Een groot deel van onze grond stond in een identiteitsstudie als woonwijk ingetekend, terwijl wij daar niet van weten. Toen kregen we de hele buurt over ons heen. Ook al was het alleen een studie, er wordt te weinig uitgelegd en overlegd met de bewoners.

Ze moeten bedenken dat dit veel betekent als je in zo'n plan opgenomen wordt, ook al wordt er niks met het plan gedaan.

Waarschijnlijk is er iemand die flink verdiend heeft aan het uitwerken van dat plan, maar is het weer in een laatje geschoven.

Qua ervaring met de overheid en het stimuleren van de economie, onder andere op gebied van toerisme, vind ik dat onze eigen gemeente er erg goed mee bezig is. We hebben een aantal contactpersonen. De wethouden die deze portefeuille heeft dat is iemand die contact zoekt, in gesprek gaat en ook je mening vraagt en daar ook iets mee doet. Hij kan natuurlijk niet ieders mening overnemen, hij moet daarin natuurlijk middelen, maar hij vraagt wel hoe ondernemers naar bepaalde ontwikkelingen kijken.

Hij is erg geïnteresseerd naar je bedrijf, hij wil je bedrijf leren kennen en hij is geïnteresseerd in je mening. Dat leidt tot een heel open gesprek, wat maakt dat het (beleid/overheid) heel toegankelijk wordt: zo'n persoon zou je nog aan kunnen spreken op straat als je met vragen loopt.

Qua openheid is de overheid, de gemeente, beter geworden. Ook wel sinds de aardbevingen, maar dat was daar voor op zich ook wel. Dat hoor ik ook van mijn zwager en mijn zus met hun winkel. Er wordt meer moeite genomen om dingen met de ondernemers zelf te overleggen. Dat is al wel van voor de hele aardbevingsproblematiek, dat de gemeente netwerkborrels organiseerde voor verschillende groepen.

Toen u begon met uw onderneming, heeft u toen ook informatie of advies ingewonnen bij gemeente of elders?

Op dit gebied kun je goed zien hoe onhandig overheden of gemeenten soms kunnen werken. Ik had al een aantal jaren een bed&breakfast. Toen ik wilde uitbreiden naar een camping werd de uitstoot aan afvalwater te groot voor een natuurlijke zuivering op aangesloten op een sloot. Men wist niet wat ik hier aan moest doen, of wat de oplossing daar voor is. Men haalt de schouders op en wie je ook belt, iedereen zegt enkel dat je wel aan bepaalde normen moet voldoen. Je wordt van het kastje van de muur gestuurd en er komt geen duidelijkheid, dan ga je noodgedwongen zelf op onderzoek uit.

Er moest een installatie van 25000 gulden komen, daar was op dat moment geen enkel subsidiepotje voor en er was niks mogelijk. Gelukkig hoefde ik geen rioolbelasting te betalen was de boodschap.

Uiteindelijk bood het samenwerkingsverband Noord-Nederland uitkomst, daarin was geld voor toerisme en recreatie. Daar heb ik een plan voor geschreven en daarmee kreeg ik dat bedrag uiteindelijk ongeveer terug en kon de uitbreiding gerealiseerd worden.

Dit was wel het moment waarop ik er achter kwam dat je het allemaal zelf moet zoeken, er niemand die echt met je meedenkt of je helpt.

Een goed aantal jaar later, toen ik het bed&breakfast gedeelte wilde uitbreiden, zijn we weer naar de gemeente gegaan met het probleem van de riolering. Er werd toen riolering aangelegd hier in de buurt en daar wilden we graag op aangesloten worden. Toen hebben we dankzij onze actieve houding en dankzij LTO Noord, die ook

regelmatig in gesprek is met de gemeente, het eindelijk voor elkaar gekregen dat we aangesloten zijn op de riolering.

En we hoeven niets voor niks te krijgen, maar als we er maar samen uit kunnen komen. Gelukkig was het tien jaar later wel mogelijk om er een constructief gesprek over te voeren en werd er wel meegedacht.

Dat is leuk om te zien, dat er inmiddels wel meegedacht wordt. Ik heb er altijd achteraan moeten zitten.

Je probeert altijd gebruik te maken van dit soort potjes en mogelijkheden. Zo heb ik bij deze laatste uitbreiding ook gebruik gemaakt van mogelijkheden vanuit het SNN.

Beleid en informatievoorziening

Qua informatievoorziening aan de ene kant beter geworden, aan de andere kant niet. Het is een woud van verschillende organisaties, het SNN biedt hier wel mogelijkheden voor op hun site. Ik ben dyslectisch en voor mij is dat niet te doen.

Het is een woud van verschillende organisaties en belangen. Als ik iets wil moet ik naar een externe partij gaan om me te laten adviseren over de mogelijkheden, ik kom daar zelf niet uit. Ik kan daar de tijd niet voor vinden en heb er de kennis en de kunde niet voor om daar wat uit te kunnen halen.

Als ik nu informatie of advies in wil winnen ga ik naar LTO, we zijn met ons agrarisch bedrijf nog aangesloten bij LTO. Daar maak ik gebruik van mijn lidmaatschap, zij hebben een speciale afdeling voor multifunctionele landbouw. Anders benaderen we ons administratie kantoor.

Qua verduurzaming hebben we zonnepanelen op het dak, we verwarmen de vloer met aardwarmte, we hebben een zonneboiler. We zijn behoorlijk duurzaam dus. We zijn zelf altijd bezig geweest met duurzaamheid, fondsen en beleid bieden daartoe meer mogelijkheden. We gebruiken al ruim 30 jaar lang regenwater om te wassen en om thee te zetten en jaren lang werden we voor gek verklaard, tegenwoordig zie je nieuwe huizen met speciale installaties hier voor.

...geklets over verduurzaming..

Door naar voorzieningen

Voorzieningen

Uithuizermeeden loopt echt wel leeg langzamerhand, Uithuizen valt mee, daar is echt nog wel wat. We mogen heel blij zijn met een hele goede supermarkt, dat is ook echt een hele goeie ondernemer. Ik zag hem net nog weer op facebook voorbij komen dat hij heel erg betrokken is met de omgeving.

Voor de rest zijn er een paar kappers en er is een goede UBBO (?) waar gehoopt mag worden dat er een goede overname kandidaat voorbij komt, want dat zijn ook twee oudere heren die de winkel draaien.

De bakker is weg.

Deel is het lastig om overname/voortzetting te vinden, de jongeren hebben er misschien minder zin in, maar met de komst van internet is het inmiddels ook veel moeilijker. Mijn zwager heeft een boekhandel en die ondervindt dit, mensen bestellen snel een boek op internet.

Internet is misschien wel makkelijker, maar mensen beseffen zich niet dat als het zo door gaat, dat het dan over een paar jaar is met de boekhandel in het dorp hier. Ze zijn behoorlijk ondernemend en hebben het postkantoor en de ING erbij, daarnaast bieden ze kantoorbenodigdheden en nemen de bedrijven in de omgeving inmiddels meer af.

Je moet er als ondernemer heel hard aan trekken. Als consument piepen we wel allemaal dat er dingen verdwijnen, maar met hetzelfde gemak stappen we in de auto naar die goedkopere supermarkt. Zo werd in Usquert het postkantoor gesloten, degene die het hardst voorop liep om daar actie tegen te voeren deed altijd ergens anders zijn postzaken.

Het is belangrijk voor mij als inwoner en belangrijk voor mijn onderneming dat deze voorzieningen er wel zijn, als de supermarkt in het dorp dicht gaat dan wordt het voor mijn camping heel moeilijk. Ik hoop dat we met elkaar deze zaak kunnen behouden, dat is voor mij een voorwaarde.

Zo gaan we zelf wel eens naar de cafetaria/eetzaak in Uithuizermeeden, terwijl we er eigenlijk niks aan vinden, maar dan kunnen we het onszelf straks niet verwijten als die zaak er niet meer is. Want dat zou ook niet fijn zijn met onze camping.

Je hebt elkaar nodig, daarom ga je wel bij elkaar langs. Als ik iets wil, dan ga ik eerst in de omgeving hier kijken. Er zal bijvoorbeeld geen Duitse aannemer op mijn terrein, tenzij die hier wil komen overnachten.

Qua regelingen kan het wel beter, bijvoorbeeld de regeling waardevermeerdering, daarmee krijg je een gedeelte van de kosten van verduurzaming terug. Waarom zou je dat doen als er zoveel geld bij moet.

Aardbevingen en schade

We hebben wel wat schade gehad, maar dat is perfect afgehandeld. Geen klachten en ik ken bijna geen mensen die hier klachten over hebben.

Vanuit het centrum voor veilig wonen worden allerlei adviseurs op pad gestuurd en er is er een bij die steevast te laag getaxeerd, dan komt het steevast bij de contra-expertise te liggen. Volgens mij is het een beetje overheid, een beetje NAM, maar ze dekken elkaar allemaal.

Een tijd geleden heb ik hier een gezin gehad omdat ze problemen hadden met hun huis, ze hadden dat volledig uit handen gegeven. Wij regelen dat altijd zelf met een goede aannemer. Zij regelen dat met centrum voor veilig wonen, dan komt er een aannemer van ver weg, die trekt alles van de muren en maakt de klus vervolgens niet af. Daar kun je niet zitten met een gezin met kinderen en ze worden aan het lijntje gehouden. Vervolgens wordt het probleem duidelijk in het dorp, komt het op twitter en staat er een dorpsbewoner aan de bel te trekken (op een niet gunstige manier). Dat is zo zonde, waarom laat het centrum voor veilig wonen dit zo ver komen. De media duikt hier op en dit geeft alleen maar negatieve berichtgeving.

Mensen zijn wel klaar met de negatieve publiciteit. In mijn geval heeft het me ook wel klandizie gekost. Twee jaar geleden is er een heel slecht onderhouden boerderij ingestort, dat komt dan op televisie zonder het hele verhaal erachter. Die berichtgeving heeft me meerdere gezinnen gekost.

Je hoort alleen de negatieve verhalen, mensen die redelijk behandeld zijn hoor je niet. Daarom is men er wel zat van en heeft men geen zin er over te praten.

Economisch klimaat

Ik zie niet echt dat het een negatieve impact heeft op het economische klimaat. Als ik de ontwikkelingen in de Eemshaven zo zie, dan valt het allemaal wel mee. De middenstand heeft het wel lastig, maar dat is niet zo zeer toe te schrijven aan de aardbevingen. Waardedaling van huizen dan weer wel. Maar er vindt nog steeds ontwikkeling plaats.

Aardbevingen spelen bij mij geen rol wat betreft qua ondernemen, ook niet qua uitbreidingen. Als we iets doen, dan pakken we het goed aan en bouw je het goed.

Kansen en mogelijkheden

Als je maar een goed plan hebt en je gaat er voor, dan is alles mogelijk hier. In eerste instantie werd er ook sceptisch tegen mijn bed&breakfast aangekeken, maar ik doe het hartstikke goed hier en ik groei nog in aantal overnachtingen.

Ik zit in een vereniging van ondernemers in de toeristische sector, met ondernemers vanuit heel Nederland. Je ziet toch dat dit de mensen zijn die hun kop boven water weten te houden en ze winnen prijzen. Mensen die er actief

mee bezig zijn. Net als de ondernemer van de supermarkt hier, die kwam in het nieuws met korting op schuddebuikjes na een aardbeving.

Ondernemerschap en voortzetting

Je hoort van ondernemingen waar men met overname bezig is geweest, maar het niet gelukt is. Omdat de banken moeilijk doen. Terwijl als het een zaak betreft die bijgehouden is, dan is overname ook makkelijker omdat er geen forse investeringen nodig zijn. Ik ga hier nog tien jaar in door, maar ik denk aan investeringen nu al wel aan het feit dat ik de zaak over tien jaar moet kunnen verkopen.

Zo'n sportzaak als hier in het dorp, die zijn 20 jaar geleden begonnen. Daar zit nog steeds dezelfde inrichting in, dat ziet er niet meer uit. Als je denkt aan sportkleding, dan denk je er niet aan om naar die winkel te gaan, want het ziet er niet uit.

Juist in het kleine bedrijf moet je heel hard werken om die meerwaarde boven bijvoorbeeld het internet.

Voor een deel is hier wel een rol weggelegd voor ondersteunende instellingen vanuit de overheid, maar het is vooral iets wat in de mens moet zitten. Je moet ondernemer zijn. Je moet blijven vernieuwen, blijven investeren en blijven doorgaan, als je een succesformule 20 jaar ongemoeid laat dan is het ook niks meer.

Je ziet toch altijd dat het de actieve ondernemers zijn die meedoen, blijven vernieuwen en die het redden.

Subsidie of geld is lang niet altijd de oplossing. Ik wordt zelf ook wel eens ergens bijgetrokken omdat er geld voor een initiatief is. Bijvoorbeeld een keer voor een fietsroute; dan heb je een mooie route met een boekje en iedereen een vlag, maar 80% heeft de vlag nooit buiten gehad.

Ik zie nog wel wat mogelijkheden op gebied van toerisme, daar zijn we ook druk mee vanuit B.L.I.K op Uithuizen. We hebben al een mooi boekje en we hebben

Respondent C
Installatiebedrijf

Heeft alles op alles gezet om in te spelen op de 'voorlopige regeling waardevermeerdering' die sinds vorig jaar(2014?) van kracht is. Veel opdrachten van gehad, maar de ergste drukte is er wel af.

"Over het algemeen zie je toch dat overheids gestuurde maatregel tijdelijk goed is voor de economie, maar het is geen duurzame oplossing"

"Markt gestuurde oplossing is beter omdat je daar op in kan spelen en mensen op aan kan nemen en materieel op in kan kopen, bij een overheids gestuurde oplossing moet je plotseling heel veel mensen en heel veel materieel in kopen."

Het is ook zeer onduidelijk hoe lang de maatregelen van kracht zijn. "Eerst was het tijdelijk, er wordt een soort mistgordijn omheen getrokken, het wisselt hoe lang de maatregel van kracht is. Eerst hadden ze er een tijdspan van 5 jaar aan gehangen, dat was goed, maar daarna hebben ze er een bedrag aan gegeven en dat bedrag is straks op. Dan moet er of weer nieuw geld in of de regeling stopt. Als het stopt zou dat voor ons niet best zijn, dan zijn er veel mensen die er uit moeten. Afgelopen jaar hebben we voor een heel groot deel gerekend op de waardevermeerderingsregeling gerekend.

De meeste mensen zijn nu ook wel voorzien, de eerste hoos was een hele grote hoos. Maar er zijn toch nog wel mensen die nu op het laatste moment bedenken dat ze er wat mee moeten doen.

Aardbevingen hebben geen enkele rol gespeeld bij het overnemen van het bedrijf. Dat was in 2000, toen waren de aardbevingen ook nog niet zo bekend. Als ik nu de keuze zou hebben om weer mijn bedrijf ergens te vestigen zou ik dat hier doen, ik zit hier al 16 jaar en ik kan hier goed mijn brood verdienen. Ik zou hier niet weg willen gaan. Het enige nadeel van deze locatie is dat mijn markt maar bestaat uit een halve cirkel, ik moet altijd naar beneden toe, want boven is niet zoveel. Maar toch zijn we sinds 2000 al een bedrijf in de groei, dit jaar is het heel hard gegaan vanwege de waardevermeerderingsregeling, maar dat heb ik zodanig ingericht dat ik wel weer heel snel terug kan schalen.

De meeste ondernemers die de kans hebben gehad om in te springen op het beleid hebben dat denk ik wel gedaan, maar wij zijn er echt het hardst op ingesprongen. Dat zit ook in de aard van het beestje.

Er is eigenlijk helemaal geen contact tussen ondernemers in het gebied. Dit was een grote kans geweest voor de NAM om op te pakken, dat hadden ze eerder en beter moeten doen. Ze hadden moeten overleggen met partijen, maar ze plukken en ze drukken wat in de markt en ze weten daarna niet wat er gebeurt. De een kan het beter oppakken dan de ander, je moet als ondernemer dus erg goed opletten, ze hadden het beter kunnen overleggen. Het altijd een konijn die uit de hoed getoverd wordt.

Het is altijd maar afwachten, je moet in de media maar horen wat er gaat gebeuren, wat er bijkomt of wat er af gaat, wat er veranderd. Via klanten komen we daar bijvoorbeeld achter, of je moet goed op de website kijken. Je moet actief zijn, het niet zo dat ze je benaderen met de plannen.

Ik vindt niet dat ik heel goed op de hoogte ben, maar ik weet er wel meer van dan een gemiddeld ander persoon. Omdat ik er heel erg mee bezig ben, social media hou ik heel goed in de gaten. Daar haal ik veel vanaf, het is een medium waar je veel informatie van kan verkrijgen.

Niet iedereen heeft het even makkelijk, maar dat ligt voornamelijk aan de ondernemer zelf. Iemand die hier nu geen geld kan verdienen, die gaat hier nooit geld verdienen. De rotte appels zijn er redelijk tussen uit. Als er veel vis is kan iedereen wat vangen, dan is het niet moeilijk, het is juist de kunst om het te overleven als er weinig vis is.

Nu was het een heel goed jaar, met heel veel vis, iedereen had hier van kunnen vangen. Maar straks komt het weer aan op de ondernemer en zijn vindingrijkheid, acties. Dat hebben wij altijd wel goed gedaan, ik ben daar niet zo bang voor. Er zijn andere bedrijven die daar minder actief in zijn.

Ik heb zelf 3 jaar geleden een bedrijf overgenomen dat failliet was gegaan. Dat was een ondernemer die niet geanticipeerd had dat de nieuwbouwmaket in elkaar zou storten. Je moet wel inspelen op wat er in de maket gebeurt en je moet je niet door een ander laten beïnvloeden.

Je ziet wel dingen verdwijnen, voornamelijk in de kleine kernen in de omgeving. In Usquert waren eerder bijvoorbeeld 3 slaggers, een groenteboer, 2 a 3 bakkers in een dorpje van 1600 inwoners. Daar heb je nu helemaal niets meer, echt nul. Uithuizermeeden zie je nu ook steeds meer dicht gaan, ook al gebeurt daar nog wel wat. Je ziet dat bepaalde plaatsen kerngemeenten worden, Winsum, Uithuizen en Bedum worden kerngemeenten. Je ziet dat bedrijven daar naar toegaan, er ontstaat een nieuwe hiërarchie van plaatsen in het gebied. Wat het punt ook is, is dat je ondernemers nodig hebt, in Uithuizermeeden is een hele goede sportzaak en die man zoekt opvolging. Daar moet je toch redelijk voor investeren, maar mensen willen dat niet. Toen ik dit bedrijf heb gekocht heb ik daar ook mijn nek voor moeten uitsteken, maar dat heb ik gedaan omdat ik het wel zag zitten.

Als ik naar Uithuizermeeden kijk zit daar een COOP supermaket en die doet het hartstikke goed, maar daar zit ook een ondernemer op die vol gas geeft, er vol bovenop zit en telkens iets nieuws bedenkt. Het staat of valt toch met de ondernemer. Steeds minder mensen willen dat doen omdat er heel veel tijd in gaat zitten, het is geen baan van 8-5. Ik ben 7 dagen in de week van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat bezig, ik heb vanavond ook nog een afspraak. Ik zie het zelfs bij mijn eigen kinderen, er is er niet een die zegt ik neem het wel over.

We hebben hier een hele mooie horeca gelegenheid in het dorp, maar dat meisje heeft het tussen 10 en 15:00 niet zo druk, dus doet ze de zaak dicht en ze denk niet na over hoe ze tussen 10 en 15:00 meer mensen in de zaak zou kunnen krijgen zodat het wel uit kan.

Een tegenovergesteld voorbeeld is Roodehaan, met Roodehaan Live. Het is een plaats van niets, echt helemaal niets. En het was een hartstikke verlopen zaak, maar die man heeft er in 10 jaar tijd iets heel moois en een hartstikke florerende zaak van gemaakt. Hij heeft er concerten en hij heeft het er heel druk, hij doet het er hartstikke goed. Het staat of valt met de ondernemer, je moet de spirit hebben, je moet lef hebben en niet bang zijn om 10 a 12 uur per dag te maken.

Binding met de mensen hier maakt niet zo heel veel uit, als je actief bent dan maakt dat niet uit. Tuurlijk helpt het wel dat mensen je kennen, maar je ziet wel dat mensen niet meer zo trouw zijn. Het is niet vanzelfsprekend dat ze komen. Maar als ik de zaak zou sluiten omdat het niet meer uit kan, dan zeggen ze dat het toch wel zonde is dat ik weg ben, terwijl als je ze vraagt of ze hier wat gekocht hebben dan is het misschien een keer een batterijtje.

Ik zelf koop alles hier in het dorp, of het nou een boek is of een pen of papier. Ik kijk niet eens op internet wat het kost, in principe wordt alles hier in het dorp gekocht.

Als ik op vakantie ga naar Oostenrijk dan zie je nog kleine dorpjes waar een kruidenier zit en een bakker en alles, maar ook daar zal dat gaan centraliseren. Wat dat betreft zijn we hier al een stuk verder. Schaalvergroting van voorzieningen is een feit, mensen zijn mobieler en het is dus makkelijker om elders wat te kopen. Maar ik vind wel dat mensen zouden moeten denken 'wat er in het dorp te koop is, koop dat niet elders'. Als je dat niet doet, dan moet je niet jammeren dat er weer een winkel weg is uit het dorp.

Ik zie niet een andere invulling qua aard van voorzieningen. Het valt of staat met de ondernemer, ik heb nu geluk dat ik in een centrumplaats zit, maar als ik dit bedrijf in Uithuizermeeden had neergezet had ik het ook gered.

De overheid is de meest onbetrouwbare partner die er is. Wat vandaag groen is, is morgen rood. Er is helemaal geen consistent beleid, met subsidies niet. Er wordt zo maar een pot subsidie tegenaan gegooid en als het potje leeg is, is het potje leeg. Daarom kun je veel beter een vraag gestuurde economie hebben wat betreft ketels,

zonnepanelen en verduurzaming. Wat ze afspreken komen ze slecht na en het is een wirwar van beleid vanuit verschillende instanties.

Geen schade gehad, niet noemenswaardig. Maar maakt wel gebruik van de mogelijkheden die het biedt.

Verder niet actief in verenigingen qua belangenverenigingen of buurtverenigingen. Nevenfunctie commissaris bij energiewacht Assen en vrijwillige brandweer. Vrijwilligerswerk bij kredietunie, begeleiding van bedrijven.

Bedrijven die het goed doen worden gerund door goede ondernemers, kijk naar Anita en x in Uithuizermeeden. Uithuizermeeden is niets, maar zij doen het hartstikke goed. Dat heeft niets met de plek te maken, of met aardbevingen of met krimp. Hier is ook krimp, maar wij groeien elk jaar.

Ook al is er krimp, er zijn hier veel mensen, die mensen moeten ook wonen en moeten ook eten.

Meer samenwerking tussen ondernemers zou misschien wel goed zijn, maar in mijn tak van sport is dat niet echt aan de orde. Ik zou niet weten met wie of waar ik mee samen zou moeten werken. Ik ben ook een van de grootsten, de grootste partij hoeft niet zo snel samen te werken. Dan moet een kleine partij samen gaan werken met een grotere.

Qua fondsen wordt er veel gekeken naar wat er overblijft. Er zijn veel potjes waar ik niet eens vanaf weer, dat is de reden waarom er ook geen gebruik van gemaakt. Wat dat betreft is de informatievoorziening slecht.

We laten ons absoluut niet beperken door aardbevingen of krimp, absoluut niet.

Mensen die hier een bedrijf beginnen zijn overwegend mensen van hier. Die kennen de omgeving en zien de kansen.

Ik zie geen problemen in de toekomst, ook al stopt de subsidie. Zonder deden we het ook goed, dus ik zie het na de subsidie ook goed gaan. Mensen moeten een ketel hebben, leidingen moeten worden gelegd, dat blijft gewoon doorgaan. En als er verandering nodig is, dan doen we dat.

Er zijn nog heel wat woningen energieneutraal te maken, dat stopt toch niet. Daar zie ik een goede toekomst in, ook al wordt het misschien iets minder als de subsidie ophoudt, ik denk dat dat een traject is wat wel doorgaat.